

บทที่ ๔

บูรณาการหลักพุทธธรรมในกระบวนการผลิต และกระบวนการบริโภคข้าว ตามวัฒนธรรมข้าว

ในสายตาของชาวโลก เกษตรกรรมและเกษตรกรจะมีสถานะเช่นไรก็ตาม คนไทยเราก็คงต้องกินข้าว ถ้าไม่ซื้อข้าวกินเหมือนซื้อน้ำมันก็ต้องช่วยกันทำให้ดินดำชุ่มน้ำ ให้การศึกษาแก่คนรุ่นหนุ่มสาวไม่ให้ทิ้งผืนนา ทำให้คนที่กินข้าวนึกถึงคุณค่าของข้าวนา ไม่เอารัดเอาเปรียบชาวนา ยังมีการจัดการเรื่องความรู้ให้ชาวนารู้ถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างให้ชาวนาได้รับรู้ ก็จะทำให้ชาวนาอยู่ดีมีสุขมีเกียรติมีศักดิ์ศรีเพิ่มขึ้นจากเดิมทั้งในด้านการผลิตและการบริโภค

๔.๑ การบูรณาการหลักพุทธธรรมในกระบวนการผลิตตามวัฒนธรรมข้าว

จากการที่วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะด้านการผลิตทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมข้าวแบบพื้นบ้านกับวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ โดยมุ่งเน้นให้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชาวนา มีการส่งเสริมการทำนาทุกวิถีทาง เช่น มีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยเหลือเรื่องการดูแล เรื่องพันธุ์ข้าว หาพันธุ์ที่ดีมีคุณภาพให้แก่ชาวนา โดยกรมการข้าวเป็นผู้ดูแลจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เพื่อช่วยเหลือชาวนา ปลอยเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำแก่ชาวนา เพื่อให้ชาวนาได้กู้เงินซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ในการเพิ่มผลผลิตและประสิทธิภาพในการทำนา ด้วยความหวังว่าจะทำให้ชาวนามีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม ชาวนาจะมีรายได้มากขึ้น มีที่อยู่อาศัยดีขึ้น มีสุขภาพดีขึ้น นอกจากนี้จะมีอาหารการกินดีขึ้น ได้รับข้อมูลการศึกษามากขึ้นและจะได้รับความยุติธรรมมากขึ้น^๑

กระแสดูความคาดหวังเหล่านี้แม้ในปัจจุบันยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนักแต่ชาวนาก็มีความหวังว่าถ้าได้ทำนาปีละ ๒ ครั้ง เมื่อได้ใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบวัชพืช สารเคมีฆ่าศัตรูข้าวหรือเมื่อได้ใช้เครื่องมือเครื่องใช้สมัยใหม่ ได้พันธุ์ข้าวสมัยใหม่ ฯลฯ ก็คงจะมีชีวิตที่ดีขึ้น แต่ในขณะเดียวกันในเรื่องของวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่นั้น มีกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติกำลังหวั่นวิตกว่า จะทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมเสียทรัพยากรธรรมชาติสูญสิ้น ระบบนิเวศถูกทำลายหมดไป มีสารพิษตกคลุมทั่วไป ดินจะสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ ชาวนาจะมีหนี้สินเพิ่มขึ้น วัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติสูญหายไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจจะเป็นการเพิ่มปัญหาให้แก่สังคมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หลายหน่วยงานก็ให้ความสำคัญกับชาวนาและมีการจัดตั้งหน่วยงานเพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของ

^๑ สัมภาษณ์ นายอนันต์ สุวรรณรัตน์, ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

ชาวนาให้มีประสิทธิภาพที่ดีขึ้น อย่างเช่น กรมการข้าว ซึ่งดำเนินงานตามนโยบายช่วยเหลือชาวนาของรัฐบาล คือ

- ๑) ดูแลเกษตรกรให้มีรายได้ที่เหมาะสมด้วยวิธีต่างๆ
- ๒) ปรับโครงสร้างการผลิตสินค้าเกษตรให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด
- ๓) บริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศให้เป็นเอกภาพในทุกมิติ
- ๔) เพิ่มบทบาทสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าเกษตรในฐานะผู้ซื้อพืชผลให้แปรรูปและส่งออกได้

กรมการข้าว มีนโยบายที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวนาปลูกข้าวตามความต้องการของผู้บริโภคและตลาด ซึ่งจะทำให้ข้าวมีราคาดีขึ้น โดยดำเนินการดังนี้

- ๑) ส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวนาปลูกข้าวตามเขตศักยภาพตามกลุ่มพันธุ์ข้าว โดยใช้การวิจัยและพัฒนาข้าวให้ชาวนารู้ว่าพื้นที่ใดต้องปลูกข้าวพันธุ์อะไรจึงจะเหมาะสม
- ๒) ถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับชาวนาได้เรียนรู้ โดยเฉพาะในเรื่องคุณภาพข้าว วิธีการปลูก และการกำหนดให้มีมาตรฐานคุณภาพ
- ๓) กำกับดูแลการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้มีคุณภาพและให้เพียงพอต่อความต้องการของชาวนา

นอกจากกรมการข้าวซึ่งเป็นองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบงานด้านข้าวของประเทศแล้ว ยังมีหน่วยงานอีกหลายหน่วยงานที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือชาวนาในด้านการผลิตต่างๆ เช่น

๔.๑.๑ ธนาคารข้าว

“ถ้าจะแก้ปัญหานี้ ก็ต้องแก้จุดนี้ ต้องแก้ด้วยการรวมกลุ่มผู้บริโภคเหมือนกัน แล้วไปติดต่อกับกลุ่มผู้ผลิต โดยที่ไปตกลงกันกับโรงสีให้แน่ จะได้ไม่ต้องผ่านมือหลายมือ ถ้าทุกคนที่บริโภคข้าวตั้งตัวเป็นกลุ่มแล้วก็ไปซื้อข้าวเปลือก แล้วก็ไปพยายามสีเองหรือให้ผู้แทนของตัวเองสี ก็ผ่านมือเพียงผู้ผลิต ผู้ที่สีและผู้บริโภคก็แก้ปัญหานี้ (คนกลาง) ลงไป”

(พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ที่ทรงคิดจะแก้ปัญหาพ่อค้าคนกลาง เพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ชาวนา ในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินไปทรงดนตรีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๖ ธันวาคม ๑๕๑๔)

ชีวิตชาวนาเมื่อก่อนเป็นชีวิตของครอบครัว ของหมู่บ้าน ชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์กัน ฉันทญาติสนิทมิตรสหาย ทุกอย่างจึงเอื้ออาทรช่วยเหลือกัน เมื่อถึงฤดูกาลทำนาเพาะปลูกทุกฝ่ายจะช่วยเหลือกันแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกันตั้งแต่ปักต้นกล้าไปจนถึงการเกี่ยวข้าว นวดข้าว จนถึง การขนข้าวเข้ายุ้งฉางที่เรียกว่า การลงแขกนั่นเอง ซึ่งนับเป็นระเบียบทางสังคมที่วัฒนธรรมข้าวได้สร้างขึ้นโดยเฉพาะ

ไม่ว่าจะเสด็จประพาสยังท้องถื่นชนบทที่ทุรกันดารแค่ไหน พระองค์ก็ทรงแนะนำให้นำหลักการสหกรณ์มาใช้ในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนในการประกอบอาชีพ ซึ่งข้อดีของระบบนี้ สอนให้ราษฎรรู้จักช่วยเหลือตัวเอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลดการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางและนายทุน ลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มราคาผลผลิตของตนเอง ดังนั้น โครงการสหกรณ์ตามพระราชดำริ จึงเกิดขึ้นทั่วประเทศและ “ธนาคารข้าว” ก็คือส่วนหนึ่งในโครงการสหกรณ์ตามพระราชดำริที่พระองค์ได้พระราชทานแนวทางการดำเนินงานธนาคารข้าวเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เอาไว้ดังนี้ว่า

“ธนาคารให้มีคณะกรรมการควบคุมที่คัดเลือกจากราษฎรหมู่บ้านเป็นผู้เก็บรักษาพิจารณาจำนวนข้าวที่จะให้ขอยืมและรับข้าวคืน รวมทั้งทำบัญชีของธนาคารข้าว ราษฎรที่ต้องการนำข้าวไปใช้บริโภคในยามจำเป็นให้คงบัญชีขอยืมข้าวไปใช้จำนวนหนึ่ง เมื่อสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้แล้วก็นำมาคืนธนาคารพร้อมด้วยดอกเบี้ย (ข้าว) จำนวนเล็กน้อย ตามแต่ตกลงกัน ซึ่งข้าวที่เป็นดอกเบี้ยนั้นก็จะเก็บรวบรวมไว้ในธนาคารและถือเป็นสมบัติส่วนรวม ราษฎรต้องร่วมมือกันสร้างยั้งฉางที่แข็งแรงและถ้าหากปฏิบัติตามหลักการที่วางไว้ จำนวนข้าวที่หมุนเวียนในธนาคารจะไม่มีวันหมด แต่จะค่อยๆเพิ่มจำนวนขึ้น จะมีข้าวสำหรับบริโภคตลอดไปจนถึงลูกหลาน ธนาคารข้าวก็จะเป็นแหล่งรักษาผลประโยชน์ของราษฎรในหมู่บ้าน และเป็นแหล่งอาหารสำรองของหมู่บ้านด้วย

ธนาคารข้าว คือ แหล่งอาหารสำรองหมุนเวียนในหมู่บ้าน หลักการบริหารของธนาคารข้าวเป็นการอิงลักษณะการบริหารธนาคาร โดยมีข้าวเปลือกเป็นทรัพย์สินที่ปล่อยกู้ โดยกู้เพื่อการบริโภคหรือการทำพันธุ์และเสียดอกเบี้ยในรูปของข้าวเปลือกแต่ในอัตราต่ำ (หรือในรูปอื่นแล้วแต่กฎเกณฑ์)

การบริหารงานอาศัยราษฎรกันเอง โดยมีการจัดทำบัญชีอย่างเป็นระบบ ผู้บริหารธนาคารข้าวก็มีสิทธิ์ในการกู้เช่นเดียวกับราษฎรทั่วไปในหมู่บ้านนั้นๆ ซึ่งธนาคารข้าวนี้นอกจากจะทำให้ชาวนาลดการแบกภาระหนี้สินให้น้อยลงไปได้ และยังได้เรียนรู้หลักการพัฒนาท้องถิ่นไปด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ทรงสนับสนุนให้จัดตั้งธนาคารข้าวขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง ในเขตอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พระราชทานข้าวเปลือกจำนวนหนึ่งให้แก่ผู้ใหญ่บ้านหลายหมู่บ้าน เพื่อให้เป็นทุนเริ่มกิจการธนาคารข้าว ซึ่งจนมันเป็นแหล่งอาหารสำรองของหมู่บ้านและยังสร้างความสามัคคีของชุมชน สร้างการมีส่วนร่วม สร้างภาวะผู้นำและความร่วมมือในระดับชุมชนอีกด้วย

ธนาคารของในหลวง คือ ธนาคารข้าว^๒

เป็นที่เก็บข้าวเปลือกของชาวนา

คือ แหล่งอาหารสำรองหมุนเวียนในหมู่บ้าน

หลักการบริหารของธนาคารข้าว

^๒ วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, ข้าวของพ่อ, (กรุงเทพมหานคร: ดีเอ็มจี, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๗ - ๑๓๗.

เป็นการอ้างอิงลักษณะการบริหารธนาคาร โดยมีข้าวเปลือกเป็นทรัพย์สินที่ปล่อยกู้

ธนาคารข้าวแห่งแรกของไทย^๓ ตั้งอยู่ที่บ้านป่าแป๋ อำเภอมะละเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นหมู่บ้านอยู่ในหุบเขาท่ามกลางธรรมชาติรายล้อม เป็นที่ตั้งและก่อกำเนิดธนาคารข้าวแห่งแรกของประเทศไทย รวมทั้งแห่งแรกของโลกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ พระราชทานข้าวเพื่อตั้งเป็นธนาคารข้าว เพราะชาวลัวะที่นั่นบางปีขาดแคลนข้าวต้องขอยืมเงินซื้อข้าว โดยต้องเสียดอกเบี้ยสูงมากจนไม่มีทางชำระหนี้ได้ ธนาคารข้าวที่สร้างขึ้นนี้คิดดอกเบี้ยต่ำซึ่งชาวบ้านสามารถใช้คืนได้ในฤดูเก็บเกี่ยวครั้งต่อไป หลักเกณฑ์ของธนาคารมีอยู่ว่า ชาวบ้านต้องช่วยกันสร้างยุ้งข้าวและรวมกลุ่มกันดูแลการจ่ายการใช้คืน มีธนาคารข้าวหลายแห่งที่สามารถสะสมข้าวได้จนเหลือใช้และได้ทูลเกล้าฯ ถวายคืน เพื่อพระราชทานธนาคารอื่นต่อไป

ธนาคารข้าวแห่งนี้เริ่มตั้งแต่เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๓ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรบ้านป่าแป๋ และได้พระราชทานแนวพระราชดำริให้มีการจัดตั้งธนาคารข้าวแห่งแรกของประเทศไทยขึ้นที่บ้านป่าแป๋ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าหน้าที่โครงการหลวงชาวเขา หรือโครงการหลวงในปัจจุบัน นำข้าวสารพระราชทานคิดเป็นมูลค่า ๒๐,๐๐๐ บาท มอบให้ราษฎรบ้านป่าแป๋เพื่อใช้เป็นกองทุนหมุนเวียนช่วยเหลือราษฎรที่ประสบความเดือดร้อนจากการขาดแคลนข้าว มีข้าวบริโภคไม่เพียงพอ ได้ยืมไปบริโภคและส่งใช้คืนเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยว โดยคิดดอกเบี้ยอัตราต่ำ และนำดอกเบี้ยดังกล่าวมาสมทบกองทุนเพื่อเป็นทุนหมุนเวียนต่อไป และจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานแนวความคิดการจัดตั้งธนาคารข้าวและมีการขยายผลจากหมู่บ้านป่าแป๋ไปสู่หมู่บ้านอื่นๆ ทั้งตำบลป่าแป๋ และตำบลใกล้เคียงส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้นมาก ปัจจุบันปัญหาการขาดแคลนข้าวของชาวบ้านลดน้อยลง ธนาคารข้าวบ้านป่าแป๋จึงมีการปรับเปลี่ยนต่อยอดกิจกรรมของธนาคารข้าวหลากหลายขึ้น เช่น การรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การแปรรูปเป็นข้าวดอยปลอดสารพิษ และทดลองแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับข้าวดอยป่าแป๋

ดังนั้น ในวันที่ ๑ มีนาคม ของทุกปี จะมีงานวันรำลึกธนาคารข้าวพระราชทานแห่งแรกของประเทศไทย เพื่อเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เผยแพร่และขยายผลตามแนวพระราชดำริการดำเนินงานของธนาคารข้าว รวมทั้งเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และต่อยอดการดำเนินงานส่งเสริมให้หมู่บ้านเป็นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

นอกจากนี้แล้ว ในปัจจุบันยังมีโครงการธนาคารข้าวอีกหลายแห่ง อาทิเช่น

๑. ธนาคารข้าวดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

^๓ สัมภาษณ์ นายเอ็นนู ซื่อสุวรรณ, ๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

๒. ธนาคารข้าวหลวงพ่อน่าน จังหวัดสุรินทร์
๓. ธนาคารข้าวอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
๔. ธนาคารข้าวบ้านโคกนาดี จังหวัดสกลนคร
๕. ธนาคารข้าวอำเภ่อุ่มพาง จังหวัดตาก
๖. ธนาคารข้าวบ้านห้วยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

๔.๑.๒ วัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินการ

ไม่ว่าจะเป็นโครงการธนาคารข้าวที่ได้ก็ตามมักจะมุ่งวัตถุประสงค์ใกล้เคียงกัน ดังนี้คือ

๑. เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้สำนึกในการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือตนเองและซึ่งกันและกัน
๒. เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์ประชาชนผู้ยากจนให้ได้ข้าวไปใช้บริโภคและทำพันธุ์ในฤดูกาลทำนา
๓. เพื่อให้ธนาคารข้าวเป็นแหล่งกลางในการรวบรวมข้าวไว้ขายในราคายุติธรรม
๔. เพื่อให้ผู้มีฐานะดีช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้ยากจน

วิธีการดำเนินการธนาคารข้าวเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะเป็นการให้การสงเคราะห์แก่ประชาชน และเป็นกิจกรรมที่ประชาชนเป็นผู้ดำเนินการ ในลักษณะชุมชนช่วยชุมชน โดยทางราชการเป็นผู้คอยเสนอแนะแนวทางในการปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนโดยรวม ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ

๑. การจัดตั้งธนาคารข้าว จัดตั้งในท้องที่ที่ขาดแคลนข้าวบริโภค ประชาชนยากจนต้องซื้อข้าวบริโภคในราคาแพง หรือกู้ยืมจากนายทุนโดยเสียดอกเบี้ยแพง
๒. ข้าวกองทุนของธนาคารเก็บไว้ที่ยุ้งหรือฉางที่สร้างขึ้นเป็นสวนกลาง จะฝากไว้ตามยุ้งหรือฉางของผู้นำ หรือผู้มีจิตศรัทธาให้ขอยืมใช้ก็ได้
๓. ให้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตเป็นแกนกลางในการดำเนินงาน ถ้าท้องที่ใดไม่มีกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต แต่มีการจัดตั้งธนาคารข้าวขึ้นแล้ว ให้คณะกรรมการสภาตำบลรับผิดชอบ หากภายหลังได้จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตขึ้น ให้กิจกรรมธนาคารข้าวขึ้นอยู่กับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต
๔. ผลกำไร (ดอกเบี้ย) ที่เกิดจากการดำเนินงานธนาคารข้าว ให้นำเข้าเป็นกองทุนดำเนินกิจกรรมธนาคารเท่านั้น
๕. ธนาคารข้าวให้มีการสงเคราะห์และให้บริการในลักษณะให้เปล่า ให้โดยแลกแรงงาน ให้ขอยืมและให้กู้

เนื่องจากธนาคารข้าวมีวัตถุประสงค์^๔ เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์แก่ประชาชนผู้ยากไร้อันเป็นอันดับแรก และให้บริการแก่ประชาชนผู้ที่ขาดแคลนเป็นบางฤดูกาลเป็นอันดับต่อมา โดยวิธีการให้ประชาชนรู้จักช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนั้น การหาข้าวกองทุนหรือทุนดำเนินงานจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องจัดหาให้เพียงพอ เพื่อให้การช่วยเหลือผู้ยากไร้เหล่านั้นเป็นไปอย่างทั่วถึง จึงมีวิธีหาทุนดังนี้

๑. รับบริจาคข้าวหรือเงินจากประชาชนผู้มีจิตศรัทธา ข้าราชการและองค์การต่างๆ
๒. จัดทำบุญทอดผ้าป่าข้าวเปลือกตามประเพณีโบราณที่เคยปฏิบัติกันมา
๓. จัดทำโครงการของงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด และองค์การสาธารณกุศลต่างๆ

๔. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตให้ขอยืมเงินบางส่วนโดยไม่คิดดอกเบี้ย เป็นทุนสำรองซื้อข้าว และเมื่อดำเนินการไปแล้วมีทุนเพียงพอก็ใช้เงินสำรองคืนแก่กลุ่มออมทรัพย์ฯ หรือกลุ่มออมทรัพย์จะใช้เงินทุนสาธารณะบริจาคให้ธนาคารข้าวก็ได้

๕. นำผลประโยชน์ที่เกิดจากการให้กู้ข้าวมาให้เป็นทุนดำเนินการ

๖. รับบริจาคทาน (ชะกาด) จากชาวมุสลิม

เท่าที่ผ่านมาโครงการธนาคารข้าวสามารถแก้ไขปัญหาให้แก่ประชาชนได้เป็นอย่างดีหลายท้องที่ได้มีการเชิญชวนประชาชนบริจาคข้าวหรือเงิน เพื่อนำไปจัดกิจกรรมธนาคารข้าวเนื่องในโอกาสวันสำคัญต่างๆ ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภคของราษฎรซึ่งทำให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และยังช่วยแก้ปัญหาหนี้สินที่ประชาชนผู้ขาดแคลนต้องไปกู้เงินซื้อข้าวมาบริโภค โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราสูงอีกด้วย

๔.๑.๒ ธนาคารโค - กระบือ

ควายอาจเรียกว่า “เพื่อนแท้ของชาวนาไทย”^๕ ในการทำนาโดยอาศัยน้ำฝนนั้น ผู้ช่วยที่เหมาะสมที่สุดคือควายนั่นเองถึงแม้ “ควายเหล็ก” จะเข้ามามีบทบาทแทนควายทุยมากขึ้นทุกวัน แต่ในสมัยก่อนชาวนามีค่านิยมในการเลี้ยงควายงามไว้เชิดหน้าชูตาเหมือนกัน เพราะราคาควายจะสูงขึ้นทุกปีในขณะที่ราคาครกยนต์ตกลงทุกวัน การเลี้ยงควายของชาวนาจึงเป็นการออมเงินอย่างหนึ่ง เพราะควายงามๆ ตัวหนึ่งมีราคาสูงนับหมื่นบาท

การดูควายงามในทัศนะของนักเลงควายจะเริ่มดูที่ใบหน้าต้องมีใบหน้าขาวหรือที่เรียกว่า “หน้าเชก” ส่วนของกะโหลกกระหว่างชอกเขาทั้งสองข้างต้องนูนขึ้นเรียกว่า “หัวโหนก” ซึ่งถ้ายังนูน

^๔ ดูรายละเอียดใน โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โครงการสารานุกรมไทยฯ สยามเสือป่า ถนนศรีอยุธยา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร.

^๕ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, **ขวัญข้าว ขวัญแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๕๔ - ๖๐.

มากถือว่าฉลาดมาก ใบหูต้องเล็กถ้าใหญ่ถือว่าเลี้ยงยาก ส่วนเขาควายที่ว่าสวยมีสองลักษณะ คือ ถ้าปลายเข้าชี้เข้าหากันเป็นวงกลมเรียกว่า “เขาแก่นคูน” แต่ถ้าเบนออกจากกันเล็กน้อยเรียกว่า “เขากงหลา” ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะของควายงามทั้งคู่ ในส่วนของขาและลำตัว ขาหน้าต้องเหยียดตรงมีขนาดใหญ่ ขาท่อนล่างทั้งหน้าและหลังมีขนสีขาวยาวไล่ถึงเท้าเรียกว่า “ขาปลอกเหล็ก” เล็บต้องสมบูรณ์ไม่ฉีกขาด ลำตัวส่วนท้ายต้องสูงกว่าหนอก มีแผ่นหลังแบบเรียบหรือแอ่นกว่าเล็กน้อยจะเรียกว่า “ไม้คานแม่มา่ย” กล้ามเนื้อหน้าอกที่อยู่ระหว่างขาหน้าต้องใหญ่ทำให้ขาแยกออกจากกันพอองงาม ลำคอจะต้องมีขนสีขาวยาวสองปล้อง โคนหางต้องโตคล้ายหางแด้สามารถปิดทวารได้มิด

ควายที่จะดูสวยงามและมีค่ามากขึ้นต้องมีขวัญ ซึ่งหมายถึงบริเวณที่มีขนขึ้นวนเป็นกันหอยคล้ายกับที่ขึ้นบนศีรษะคน แต่ขวัญของควายจะขึ้นได้ทั้งตัว ขวัญที่ขึ้นตามลำตัวควายจะมีอิทธิพลต่อความเชื่อและการตัดสินคุณลักษณะของควายคือ

- ขวัญที่ขึ้นที่ขา เชื่อกันว่าเป็นควายไม่ดี วึ่งหนีเจ้าของ
- ขวัญที่ขึ้นบริเวณบั้นท้าย เรียกว่า “ขวัญอีกาเซ็ดจะงอย” ถือเป็นขวัญไม่ดี มักถูกขโมยไปฆ่า กว่าจะไปพบก็ถูกอีกาทั้งซากกินจนอึมมายืนเซ็ดจะงอยปากอยู่
- ขวัญที่ขึ้นบริเวณระหว่างขาหน้า เรียกว่า “ขวัญทับหอก” เป็นขวัญไม่ดี เพราะเกิดบริเวณที่เพศเมียใช้หอกแทงเพื่อล้มควาย
- ขวัญที่ขึ้นบริเวณแสกหน้า เรียกว่า “ขวัญูกบาลหัวแตก” เป็นขวัญไม่ดี จะชอบขวิดคนไม่เลือก
- ขวัญที่ขึ้นบริเวณใต้ขา เป็นขวัญดี
- ขวัญที่ขึ้นบริเวณข้างหนอกทั้ง ๒ ข้าง และแผ่นหลัง เรียกว่า “ขวัญสามเส้า” เป็นขวัญดี มีลักษณะถูกต้องตามตำราควายงาม เจ้าของจะมีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์

ปัจจุบันการเลี้ยงควายเป็นปัญหายุ่งยากสำหรับชาวนาไทย ชาตคนดูแล เจ้าของบางคนจำต้องขายให้โรงงานทำลูกชิ้น ควายจึงเริ่มหมดไปจากท้องนา ชาวนาหันมาใช้ “ควายเหล็ก” แทน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ทรงเล็งเห็นถึงปัญหานี้ จึงพระราชทานแนวพระราชดำริให้จัดตั้งธนาคารโค-กระบือ เพื่อเป็นแหล่งเก็บรักษาพันธุ์กรรมสัตว์สี่เท้าของไทยไม่ให้สูญหาย และในขณะเดียวกันก็เป็นการช่วยเหลือพสกนิกรชาวนาที่มีฐานะยากจน

ดังพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ผู้นำสหกรณ์การเกษตร สหกรณ์นิคม สหกรณ์ประมง และสมาชิกกลุ่มเกษตรกรทั่วประเทศที่เข้าเฝ้าฯ ณ ศาลาดุสิตดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๓ มีใจความตอนหนึ่งว่า

“...ธนาคารโคและกระบือนั้น ก็คือ การรวบรวมโคและกระบือ โดยมีบัญชีควบคุมดูแลรักษา แจกจ่ายให้ขอยืม เพื่อใช้ประโยชน์ในการเกษตรและเพิ่มปริมาณโคและกระบือตามหลักการของธนาคาร ธนาคารโคกระบือเป็นเรื่องใหม่ของโลกที่มีความจำเป็นเกิดขึ้น เพราะปัจจุบันมี

ความคิดแต่จะใช้เครื่องยนต์กลไกเป็นเครื่องทุ่นแรงในกิจการเกษตร แต่เนื่องจากราคาน้ำมันแพงขึ้นความก้าวหน้าในการใช้เครื่องยนต์กลไกก็เสียไป จำเป็นต้องหันมาพึ่งแรงงานจากสัตว์ที่ใช้อยู่ก่อน เมื่อหันกลับมาปรากฏว่ามีปัญหามากเพราะชาวนาไม่มีเงินซื้อโคกระบือมาเลี้ยงเพื่อใช้งาน

ธนาคารโคกระบือพอจะอนุโลมใช้ได้เหมือนกับธนาคารที่ดำเนินการเกี่ยวกับการเงิน เพราะโดยความหมายทั่วไปธนาคารก็ดำเนินการเกี่ยวกับสิ่งมีค่ามีประโยชน์ การตั้งธนาคารโคกระบือก็มีไว้ว่าตั้งขึ้นมาเก็บโคหรือกระบือ เพียงแต่มีศูนย์กลางขึ้นมา เช่น อาจจัดให้กรมปศุสัตว์เป็นศูนย์รวม ใครจะสมทบธนาคารโคกระบือก็ไม่จำเป็นต้องนำโคกระบือไปมอบให้อาจบริจาคในรูปของเงิน...”

เพื่อสนองพระราชดำริ เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคมของทุกปี พลสกนิกรชาวเมืองกรุงจำนวนมากได้บริจาคเงินไถ่ชีวิตโคกระบือเพื่อถวายเป็นพระราชกุศล กรมปศุสัตว์ซึ่งรับผิดชอบโครงการธนาคารโค-กระบือเพื่อเกษตรกร ตามพระราชดำริจะนำโคกระบือที่ได้รับการไถ่ชีวิตจากโรงฆ่าสัตว์มาถ่ายพยาธิ บำรุงเลี้ยงจนแข็งแรงก่อนส่งมอบแก่เกษตรกรผู้ยากไร้ในต่างจังหวัดเพื่อเลี้ยงไว้ใช้งาน โดยมีเงื่อนไขว่า เมื่อลูกโคหรือลูกกระบือตัวแรกอายุครบ ๒ ปี เกษตรกรต้องส่งลูกโคหรือลูกกระบือนั้นคืนให้ธนาคาร แล้วเมื่อครบสัญญา ๕ ปี ธนาคารจะมอบลูกโคกระบือตัวต่อไปพร้อมตัวแม่ให้เป็นการมรดกของเกษตรกรผู้ขอยืม แต่ถ้าหากขอยืมตัวแม่ไปถึง ๓ ปีแต่ไม่มีลูกคืนให้ธนาคารเกษตรกรต้องคืนตัวแม่ให้ธนาคารเพื่อให้บริการแก่เกษตรกรรายอื่นขอยืมต่อไป

๔.๑.๓ โรงเรียนชาวนา

การเปลี่ยนแปลงทางสถานะเศรษฐกิจและสังคมของประเทศรวมทั้งระบบทุนนิยม ทำให้แบบแผนต่างๆ ในการผลิตข้าวของชาวนาไทยเปลี่ยนแปลงไป ระบบการทำนาแบบพื้นบ้านเปลี่ยนไปสู่การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ชาวนาเกิดปัญหามากมายหลายเรื่องต่อเนื่องกัน เช่น ในการใช้สารเคมีก็มีผลต่อสุขภาพของชาวนา ครอบครัว และชุมชน ไม่เพียงแต่ชาวนาไทยเท่านั้นชาวนาต่างประเทศหลายประเทศที่มีการทำนาต่างก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกับชาวนาไทย ที่ต่างก็พยายามเร่งให้ชาวนานำเทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างๆ เข้ามาใช้ในการทำนา ในพื้นที่ของตนเองได้ โดยชาวนาเป็นเพียงรู้จักนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาใช้แต่ไม่รู้ถึงวิธีป้องกันและผลกระทบต่อเนื่องต่างๆ จนทำให้ชาวนาไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้

สถานการณ์จากปัญหาดังกล่าวรุนแรงขึ้น หลายฝ่ายเริ่มมีการผลักดันให้ชาวนาลดการใช้สารเคมีลงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตไปสู่เกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน โดยการให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ชาวนาเพื่อให้รู้วิธีคิดและเกิดการเปลี่ยนวิธีปฏิบัติที่ดีขึ้น ซึ่งการสร้างแนวคิดที่ต้นนี้ก็คือการ

ให้การศึกษาที่ถูกต้องแก่ชาวนา นั่นคือการให้ชาวนาได้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันใน “โรงเรียนชาวนา”^๖ (farmer field school : FFS)

โรงเรียนชาวนาเป็นการรวมตัวกันของชาวนากลุ่มเล็กๆ ในท้องถิ่นเพื่อทำกิจกรรม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องปัญหาต่างๆ ในการทำนาที่ประสบอยู่ ปัจจุบันโรงเรียนชาวนาเกิดขึ้นมากมายในประเทศแถบเอเชียแอฟริกาหลายไปสู่เมริกากลาง แอฟริกา ส่วนในประเทศไทยโรงเรียนชาวนามีมาระยะหนึ่งแล้ว ทั้งนี้ เพื่อต้องการให้ชาวนาสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยการทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน

การถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำนาในประเทศไทยตั้งแต่ในอดีตเป็นลักษณะการถ่ายทอดในครอบครัวให้เด็กเรียนรู้จากการช่วยพ่อแม่ทำนาจนเติบโตก็ทำนาสืบต่อกันมา และเรียนรู้จากชุมชน ในกระบวนการลงแขกช่วยเหลือกันในช่วงขั้นตอนต่างๆ ของการทำนา ซึ่งทำกันจนเป็นประเพณี ในระยะต่อมาเมื่อมีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนก็มีการนำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเข้าไปเป็นเนื้อหา ในหลักสูตรทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา ปริญญาตรี โท และเอก โดยมีความลึกในเนื้อหาแตกต่างกันออกไปจะเน้นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เช่น เรื่อง โรคข้าว เรื่องแมลง ปุ๋ย หรือดิน

ในประเทศไทยได้มีการนำหลักการของโรงเรียนชาวนามาดำเนินการโดยหน่วยงานต่างๆ ทั้งกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หรือกรมการศึกษานอกโรงเรียน โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ และการดำเนินการของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนหรือมูลนิธิต่างๆ โดยมีหลักการสำคัญคือ การสร้างศักยภาพของชาวนาเป็นกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เช่น โรงเรียนชาวนาของมูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี หรือโรงเรียนเกษตรในพระราชดำริ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการดำเนินงานเพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายเกษตรอินทรีย์ในอีกลักษณะหนึ่ง คือ จัดการเรียนรู้แบบมีการฝึกอบรมระยะหนึ่งและนำกลับไปปฏิบัติในชีวิตจริง จะมีการติดตามประเมินผลจะมีเครือข่ายต่างๆ ทางด้านเกษตรอินทรีย์ที่ดำเนินการในลักษณะนี้ เช่น เครือข่ายกลีกรมไร้สารพิษ มูลนิธิพิจิตรร่วมพัฒนา เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก มูลนิธิเกษตรกรรมธรรมชาติ ซึ่งการดำเนินการโรงเรียนชาวนาในแต่ละแห่งจะมีลักษณะต่างกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. โรงเรียนชาวนามูลนิธิข้าวขวัญ^๗ จังหวัดสุพรรณบุรี

มูลนิธิข้าวขวัญ (มข.) จังหวัดสุพรรณบุรี ได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนชาวนา ๕ แห่งขึ้นในจังหวัดสุพรรณบุรี คือ โรงเรียนชาวนาตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า โรงเรียนชาวนาตำบลบ้านดอน อำเภอดำรงวิทยะ โรงเรียนชาวนาตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอมอเมือง โรงเรียนชาวนาบ้านหนองแจง ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์ และโรงเรียนชาวนาบ้านรางแพบ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘ – ๘๙.

วัตถุประสงค์ของโรงเรียนขานามูลนิธิขวัญข้าว คือ ต้องการให้ชาวนาปรับเปลี่ยนการปลูกข้าวที่ใช้สารเคมีเป็นการลด ละ เลิก ในทุกขั้นตอนของการผลิต โดยเน้นการดำรงชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง นักเรียนที่เข้าร่วมจะเป็นชาวนาที่สมัครใจเข้าร่วมในกระบวนการนี้ จะมีแปลงนาสาธิตในพื้นที่ที่เป็นห้องเรียนให้นักเรียนมีการปฏิบัติซ้ำๆ เพราะเชื่อว่าการย้ำคิดย้ำทำจะนำไปสู่ความเคยชินใหม่ จะทำให้มีการปรับเปลี่ยนความคิด ทักษะ และสุดท้ายเปลี่ยนพฤติกรรมปลูกข้าวได้ นอกจากนี้ยังมีการอิงหลักศาสนธรรมและจิตวิญญาณ เช่น ในเรื่องพระแม่โพสพ หรือพิธีกรรมต่างๆ ตามประเพณีดั้งเดิมด้วย ผลจากการดำเนินการของโรงเรียนขานาพบว่าเกษตรกรที่เป็นแบบอย่างที่ดีจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีความคิดว่า “ข้าวคือชีวิต” มิใช่เพียงรายได้ ดังนั้น ในทุกขั้นตอนของการผลิตข้าวจึงพยายามให้ปนเปื้อนสารเคมีให้น้อยที่สุด และผลจากการเลิกใช้สารเคมียังทำให้มีต้นทุนการผลิตต่ำลง สุขภาพของชาวนาก็ดีขึ้นด้วย โรงเรียนขานามูลนิธิขวัญข้าวประสบผลสำเร็จ มีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาร่วมสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นองค์การปกครองส่วนตำบล (อบต.) บางแห่งในจังหวัดสุพรรณบุรี หรือผู้ว่าราชการจังหวัดก็ให้การสนับสนุนและองค์กรต่างประเทศ เพื่อให้ขยายผลโรงเรียนขานาเพิ่มขึ้นอีกด้วย

๒. โรงเรียนขานาจังหวัดนครสวรรค์^๘

โรงเรียนขานาจังหวัดนครสวรรค์เกิดขึ้นจากการผลักดันของทีมนครสวรรค์ฟอรัมเป็นผู้ประสานงาน โดยมีเครือข่ายร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏจังหวัดนครสวรรค์ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) จังหวัดนครสวรรค์ เกษตรตำบล และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ของโรงเรียนขานา คือ ต้องการเปลี่ยนระบบการผลิตแบบเคมีที่ต้องซื้อปุ๋ยและสารเคมีต่างๆ ที่มีราคาแพง ให้ลด ละ เลิก หรือทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ให้สามารถช่วยลดต้นทุนของเกษตรกรให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เนื้อหาในการเรียนการสอนจะเป็นเรื่องของการทำปุ๋ยชีวภาพ การจัดการระบบนิเวศในนาที่ลด ละ เลิกสารเคมี และยังมีการเรียนเรื่องการคัดพันธุ์ข้าวอีกด้วย

นอกจากโรงเรียนขานาดังกล่าวยังมีโรงเรียนอีกหลายแห่งที่มีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกัน อาทิเช่น โรงเรียนเกษตรอินทรีย์ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)^๙ ซึ่งได้มอบหมายให้สถาบันเพื่อพัฒนาการเกษตรและชนบท จำเนียร สารนาถ (สจส.) เป็นผู้ดำเนินการเพื่อให้เกษตรกรรู้จักพึ่งพาตนเอง พึ่งพาซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ประหยัด และมุ่งสู่เป้าหมายการผลิตข้าวอินทรีย์ เพื่อให้เกิดผลดีต่อสุขภาพของเกษตรกร ของผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อมของโลก

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘ – ๘๙.

โรงเรียนเกษตรกรบ้านกลั่น ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท เป็นโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) มีวัตถุประสงค์ต้องการเกษตรกรทำการเกษตรโดยลดใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตในชีวิตประจำวัน

๓. โรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ จังหวัดชัยนาท

โรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ จะเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เทคนิคการทำนาให้กับเกษตรกร ในเรื่องต้นทุนการผลิต การรวบรวมและเก็บรักษาการผลิต การบรรจุภัณฑ์และการเจรจาต่อรองราคาการค้าขายในตลาด

โรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ ได้น้อมนำหลักการมาจากโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานให้ไว้ และได้ประยุกต์อย่างผสมผสานให้เข้ากับแนวคิดการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) กระบวนการโรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์นี้จึงถูกนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพอนามัยของชาวบ้านที่ทำนาปลูกข้าว ที่ต้องเผชิญอยู่กับอันตรายที่เกิดจากสารเคมีที่ปนเปื้อนในอาหาร ทั้งตัวเกษตรกรและผู้บริโภคทั่วโลก ซึ่งผลการประเมินพบว่าได้ผลดีอย่างมาก เกษตรกรมีรายได้ดีขึ้น สามารถขายข้าวอินทรีย์ทั้งยังมีการส่งออกต่างประเทศได้หลายประเทศ

หัวใจสำคัญของโรงเรียนชาวนาที่เป็นยิ่งกว่าสถานที่ศึกษาอบรมทุกๆ ไป คือ โรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ นั้น เอาต้นข้าวเป็นครู ให้หมู่ชาวนาเป็นอาจารย์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ใช้เวทีพูดคุยกันปากต่อปาก นำสู่การขยายผลเป็นมวลชน การทำงานของโรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ จะพูดคุยกันและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันทุกเรื่อง ผลของการดำเนินงานโรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ทำให้เกษตรกรชาวบ้านเริ่มคิดเป็น เริ่มเห็นว่าผืนดินมีของดีและมีการปรึกษาปัญหากันมากขึ้น มีกลุ่มชาวบ้านเข้าร่วมมากขึ้น^{๑๐}

๔.๑.๔ โรงสีข้าวชุมชน

หลักการและเหตุผล

จากการที่วิถีการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรดั้งเดิมที่พึ่งพาและไม่ทำลายระบบของธรรมชาติ มาเป็นระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ เกษตรกรได้รับการส่งเสริมให้ทำการเกษตรเพื่อการค้า ดังนั้น การพัฒนาปัจจัยการผลิต เทคโนโลยี เครื่องมือเครื่องจักรสมัยใหม่ ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ฯลฯ ก็ถูกโฆษณาแนะนำให้เกษตรกรนำมาใช้อย่างกว้างขวาง โดยไม่คิดถึงการเกิดผลกระทบต่อคน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ดังนั้น ในแต่ละรอบของการผลิตจึงต้องใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง จำนวนมาก สิ่งที่มาตามคือการต้องใช้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น

^{๑๐} สัมภาษณ์ นายเสรี กล้าน้อย, ๘ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

แต่ราคาผลผลิตตกต่ำจึงขาดทุน เกษตรกรรายย่อยต้องแบกภาระหนี้สินบางรายถึงกับสูญเสียที่ดินทำกิน บางรายต้องอพยพแรงงานไปรับจ้างในเมือง ครอบครัวขาดความอบอุ่น ปัญหาสังคมอื่นๆ มากมายก็จะตามมา และที่สำคัญปัญหาสำคัญที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ ระบบนิเวศน์ธรรมชาติเสื่อมโทรม ดินเสื่อมคุณภาพ น้ำปนเปื้อนสารพิษสารเคมี ซึ่งเป็นอย่างนี้ตลอดไปอาจเกิดภาวะล้มละลายได้แน่นอน ดังนั้น ชุมชนจึงมีความเห็นเดียวกันคือต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต เพื่อลดต้นทุนและต้องมีโรงสีข้าวของชุมชนเพื่อแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร จึงจะลดปัญหาเรื่องราคาผลผลิตของข้าว

วัตถุประสงค์

๑) เพื่อให้ชุมชนมีโรงสีข้าวเป็นของชุมชนเพื่อแปรรูปผลผลิตข้าวเป็นข้าวกล้อง ข้าวสารขาว และขายได้ราคาสูงขึ้น

๒) ชุมชนจะได้มีงานทำในชุมชน มีผลพลอยได้จากโรงสีข้าวคือได้แกลบมาทำปุ๋ยหมัก ได้รำข้าวเพื่อเลี้ยงหมูเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่

๓) เพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

กลุ่มเป้าหมายของโครงการ

๑) สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชน

๒) พื้นที่เครือข่ายที่สนใจเข้าร่วมโครงการ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑) ชุมชนมีโรงสีข้าวเป็นของตนเองและสามารถแปรรูปผลผลิตข้าวเป็นข้าวกล้อง ข้าวสารขาว เพื่อเพิ่มมูลค่าให้ผลผลิตข้าวได้ราคาสูงขึ้น

๒) ชุมชนมีงานทำในท้องถิ่น มีวัตถุดิบจากการสีข้าวมาพัฒนาอาชีพด้านการปศุสัตว์ และทำปุ๋ยหมัก

๓) สมาชิกในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีรายได้เพิ่มขึ้น^{๑๑}

๔.๑.๕ โรงเรียนเกษตรอินทรีย์

ความหมายของเกษตรอินทรีย์ หมายถึง ระบบการผลิตที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของสุขภาพดิน สร้างสรรค์ให้เกิดระบบนิเวศน์การเกษตรที่ยั่งยืน ผลผลิตที่มีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค มีการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อม หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เกษตรอินทรีย์จะผสมผสานองค์ความรู้พื้นบ้าน นวัตกรรมและความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้คนและสิ่งมีชีวิตต่างๆ

โรงเรียนเกษตรอินทรีย์เป้าหมายให้เกษตรกรมุ่งทำการเกษตรอินทรีย์ตามกระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันในชุมชน เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและ

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายสำเริง เกิดคล้าย, ๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

อนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งยังช่วยเพิ่มมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรและช่วยลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกร ทั้งนี้ โรงเรียนเกษตรอินทรีย์ได้นำหลักการมาจากโครงการโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานให้ไว้และประยุกต์อย่างผสมผสานให้เข้ากับแนวคิดการพัฒนาขององค์กรพัฒนาชุมชน (NGO) กระบวนการโรงเรียนเกษตรกรอินทรีย์จึงถูกนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพอนามัยของชาวบ้านที่ทำนาปลูกข้าว ที่ต้องเผชิญอยู่กับอันตรายที่เกิดจากสารเคมีที่ปนเปื้อนในอาหาร

หลักการทำเกษตรอินทรีย์ที่ ๔ หลักการ ได้แก่ ด้านสุขภาพ (Healthy) ด้านนิเวศวิทยา (Ecology) ด้านความเป็นธรรมและเสมอ (Fairness) และด้านความรับผิดชอบต่อสังคม (Cares) ซึ่งมีความหมายดังนี้

๑. ด้านสุขภาพ คือ อนุรักษ์และเพิ่มพูนสุขภาพอนามัยของดิน พืช สัตว์ มนุษย์
๒. ด้านนิเวศวิทยา คือ ตั้งอยู่บนฐานของระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตที่มีการหมุนเวียนเป็นวงจร โดยใช้ประโยชน์รักษาและเพิ่มพูนให้มีความยั่งยืนอย่างต่อเนื่องในระยะยาว
๓. ด้านความเป็นธรรมและเสมอภาค คือ ควรเกิดขึ้นด้วยการให้ความเป็นธรรมและเสมอภาคทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและความเป็นมนุษย์
๔. ด้านความรับผิดชอบต่อสังคม คือ ควรมีความรับผิดชอบต่อระมัดระวังในการปกป้องสุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทั้งในปัจจุบันและอนาคต

แนวคิดพื้นฐานของเกษตรอินทรีย์^{๑๒} คือ ระบบการผลิตที่เน้นให้สอดคล้องกับธรรมชาติ การอนุรักษ์ธรรมชาติและระบบนิเวศโดยการปรับใช้กลไกนิเวศธรรมชาติในการทำเกษตรที่สำคัญได้แก่

- ๑) การหมุนเวียนธาตุอาหาร อาศัยหลักธรรมชาติด้วยการใช้ธาตุอาหารพืชที่อยู่ในรูปของอินทรีย์วัตถุที่สามารถย่อยสลายได้โดยจุลินทรีย์ คือ การใช้ปุ๋ยหมัก การปลูกพืชเป็นปุ๋ยพืชสด และการปลูกพืชหมุนเวียน
- ๒) ความอุดมสมบูรณ์ของธาตุอาหารในดินในดินซึ่งเป็นหัวใจของเกษตรอินทรีย์ คือ ต้องการอินทรีย์วัตถุต่างๆ มาคลุมดินอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นฟาง ใบไม้ ฯลฯ ซึ่งอินทรีย์เหล่านี้จะกลายเป็นอาหารและจุลินทรีย์ในดิน ทำให้ดินฟื้นกลับมามีชีวิตอีกครั้ง และการไม่ใช้สารเคมีต่างๆ เช่น สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ยังเป็นการช่วยทำให้ดินสามารถฟื้นความสมบูรณ์ได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้พืชที่ปลูกมีความแข็งแรง ต้านทานโรคและแมลง รวมทั้งให้ผลผลิตต่อพื้นที่สูง

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายสุวัฒน์ ทรัพย์ะประภา, ๘ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

ขั้นตอนการปลูกข้าวอินทรีย์

๑. การเตรียมดิน จะแบ่งเป็นการปลูกพืชสดและการไถกลบตอซัง

๑.๑ ไถกลบตอซัง การปลูกข้าวอินทรีย์ จะมีข้อห้ามเรื่องการเผาฟางเพราะฟางมีประโยชน์สามารถย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ยได้

๑.๒ ปลูกพืชปุ๋ยสด ก่อนฤดูกาลเพาะปลูกเกษตรกรจะปรับปรุงดินด้วยการปลูกพืชปุ๋ยสด เช่น ปอเทือง หรือพืชตระกูลถั่ว เพื่อดึงปุ๋ยไนโตรเจนจากอากาศใส่ไว้ในดิน

๒. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ ต้องมีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพ มีความสะอาดไม่มีสิ่งเจือปน ไม่มีวัชพืชปน ขนาดรูปร่างสม่ำเสมอ อัตราการงอกสม่ำเสมอ เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวพร้อมกัน ไม่มีโรคและแมลงติดมา

๓. วิธีคัดแยกเมล็ดพันธุ์เสีย การแยกเมล็ดพันธุ์เสียทำได้ง่ายๆ โดยแช่เมล็ดพันธุ์ในน้ำเกลือ เมล็ดข้าวลีบไม่เต็มเมล็ดจะลอยขึ้นมาให้ช้อนทิ้งไป นำเมล็ดที่จมไปล้างน้ำให้สะอาดก่อนจะนำไปสู่ขั้นตอนการปลูกต่อไป

๔. การบ่มข้าวเตรียมเมล็ดงอก ก่อนนำข้าวไปตกกล้าหรือนำไปหว่าน เรามีเทคนิคการห่มข้าวที่ได้ผลดี คือ นำข้าวปลูกบรรจุกระสอบหรือถุงผ้า จากนั้นนำน้ำสะอาดผสมเชื้อราไตรโคเดอร์มาสด จากนั้นนำเมล็ดพันธุ์ลงแช่ไว้ ๒๔ ชม. เพื่อกำจัดเชื้อรา นำเมล็ดพันธุ์ขึ้นวางบนที่ร่มคลุมทับด้วยกระสอบเปียก แล้วรดน้ำให้ชุ่มทุกเช้าเย็นเป็นเวลา ๔๘ ชม. ก่อนนำไปตกกล้าจะได้รากยาวประมาณ ๑ - ๒ มม.

๕. ตกกล้าในแปลงนา หลังจากไถดินย่อยดินปรุ่ดินแล้ว ให้ยกแปลงขึ้นแล้วปูพื้นด้วยพลาสติก เจาะรู หรือมุ้งสีฟ้า ปูไปตลอดความยาวของแปลง ใช้ไม้ระแนงหรือแผ่นไม้ไผ่ตรึงดินขึ้นโดยรอบ เพื่อให้เทือกตกกล้ามีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่เสมอ แล้วโรยเมล็ดพันธุ์ที่งอกตุ่มตาลงบนแปลงให้สม่ำเสมอ เมื่อต้นกล้าเติบโตขึ้น ให้สังเกตดูความแตกต่างของสีใบ โคนต้น หรือลักษณะที่ผิดปกติให้ถอนทิ้ง ใช้เวลา ๒๕ - ๓๐ วัน ถอนกล้าไปปักดำได้

๖. การดำนา การปลูกข้าวดำนาเป็นวิธีดั้งเดิมที่ง่ายต่อการดูแลรักษา กำจัดวัชพืชและโรคแมลง การปลูกห่างกันทำให้ข้าวแต่ละกอได้รับอาหารและแสงแดดสม่ำเสมอ ซึ่งระยะปักดำจะขึ้นอยู่กับชนิดและสายพันธุ์ข้าว

๗. การดูแลต้นข้าว หลังปักดำ ๑ วัน ปล่อยน้ำเข้านาให้ได้ความสูง ๕ ซม. สามารถป้องกันวัชพืชได้ หากพบว่าข้าวงอกไม่สม่ำเสมอ ไม่แข็งแรง ต้องทำการปลูกซ่อม โดยแยกข้าวจากต้นที่หนาแน่นนำไปปลูกในพื้นที่ซ่อม ต้องทำความสะอาดบริเวณคันนาเพื่อทำลายที่อยู่อาศัยของศัตรูข้าว เช่น หนอนกระทู้ ต้องปลูกพืชที่มีดอกสีขาวสีเหลืองให้ทั่วบริเวณคันนา เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของแมลงศัตรูธรรมชาติ ซึ่งจะลงไปกัดกินแมลงศัตรูข้าวในแปลงนา ซึ่งการปลูกข้าวอินทรีย์จะไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องโรคพืช เนื่องจากเตรียมดินดีและใช้เชื้อราไตรโคเดอร์มาป้องกันโรค ส่วนแมลงศัตรูพืชนั้น ยังไม่

ต้องกังวลเนื่องจากในแปลงนาไม่มียาฆ่าแมลง จึงทำให้เป็นที่อยู่อาศัยของตัวห้ำตัวเบียน เช่น แมงมุม เต่าทอง แมงหางหีบ แมลงปอ ตั๊กแตนหนวดยาว ต่อแตน ซึ่งจะเข้าทำลายแมลงศัตรูข้าวในแปลงนาธรรมชาติ

๘) การเก็บเกี่ยว ช่วงการเก็บเกี่ยวที่ดีที่สุดคือช่วง ๒๘ – ๓๐ วันหลังการออกดอก ข้าวไม่อ่อนไปและไม่แก่จัด เพราะฉะนั้นต้องจดบันทึกวันเวลาออกดอกในแปลงนาของตนเอง เพื่อวางแผนนัดหมายรถเกี่ยวข้าว เมื่อรถเกี่ยวข้าวมาถึงต้องทำการล้างรถเกี่ยวด้วยการไม่เอาข้าวกระสอบแรกที่เกี่ยวข้องส่งขายในระบบอินทรีย์ เพื่อป้องกันการปนเปื้อนกรณีรถเกี่ยวไปเกี่ยวนาอื่นๆ แต่ถ้าเกี่ยวด้วยมือจะไม่มีปัญหาการปนเปื้อน

๙) การตากข้าว เป็นการลดความชื้นด้วยการตากแดด ซึ่งเป็นวิธีการที่ประหยัด แต่ต้องใช้แรงงานและพื้นที่ในการตาก โดยการนำข้าวตากแดดบนวัสดุที่แห้งและสะอาด และควรมีวัสดุคลุมกองข้าวในเวลากลางคืน เพื่อป้องกันน้ำค้างหรือฝน

หลังจากมีการผลิตข้าวอินทรีย์ซึ่งเดิมในอดีตใช้สารเคมีมานานกว่า ๑๕ ปี ภายหลังเจ็บป่วย เมื่อเปลี่ยนมาเป็นผลิตเกษตรอินทรีย์ สุขภาพดีขึ้นไม่พบโรคประจำตัว ดังนั้น อาจพูดได้ว่า เกษตรอินทรีย์เป็นทางรอดของคนปัจจุบัน สิ่งแวดล้อมไม่มีพิษ ทำให้ชาวนามีความมั่นใจในการดำรงชีพ

สรุปความว่า การปลูกข้าวในยุคสมัยต่างๆ ตามแบบแผนวิถีชีวิตคนไทยมุ่งปลูกเพื่อบริโภคเป็นหลัก เหลือบริโภคเก็บไว้ในยุ้งฉาง จะนำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่นๆ บ้างก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นเท่านั้น จนกระทั่งปัจจุบันชาวนาส่วนใหญ่มุ่งทำนาเพื่อการขายเป็นสำคัญ มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ ปุ๋ยเคมี โดยมีวิสัยทัศน์ว่า ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง ซึ่งสามารถสร้างความมั่งคั่งให้แก่ครอบครัวและประเทศชาติ วัฒนธรรมข้าวกับสังคมไทยในทุกภาคจะมีพิธีกรรมข้าวข้าวที่มีความสำคัญต่อชีวิตชาวบ้านมาก เพราะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินเลี้ยงชีพในทุกขั้นตอน แต่ละภาคก็จะมีพิธีกรรมแตกต่างกันแล้วแต่ความเชื่อถือที่พากันเป็นประเพณีดั้งเดิม ในทุกความเชื่อของพิธีกรรมต่างๆ ก็จะมีจุดมุ่งหมายในลักษณะเดียวกัน คือ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือบรรพบุรุษ รวมทั้งเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับข้าวเพื่อให้การเพาะปลูกเป็นไปด้วยดี ปราศจากอันตราย และมุ่งให้ผลผลิตข้าวสูงสุดตลอดไป

ปัจจุบันวัฒนธรรมข้าวมีการเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตไปอย่างรวดเร็ว มุ่งเน้นให้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชาวนา มีการส่งเสริมการทำนาทุกวิถีทาง เช่น มีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือ ดูแลตั้งแต่เรื่องการหาพันธุ์ข้าวที่ดีให้แก่ชาวนาโดยมีกรมการข้าวเป็นผู้ดูแล จัดตั้งธนาคารเพื่อช่วยเหลือด้านเงินทุนให้ชาวนามีเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ด้วยหวังว่าจะทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม

พระบาทสมเด็จพระปรมิหรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงสนับสนุนให้มีการจัดตั้งธนาคารข้าวขึ้น ทรงพระราชทานข้าวเปลือกจำนวนหนึ่งให้เป็นทุนเริ่มกิจการธนาคารข้าว เพื่อปล่อยกู้ให้ชาวนานำไปบริโภคและทำพันธุ์ หลายฝ่ายมีการผลักดันให้ชาวนาลดการใช้สารเคมี หรือปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตไปสู่

เกษตรอินทรีย์ มีการตั้งโรงเรียนชาวนาให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ชาวนา ให้ปลูกข้าวโดยลดสารเคมีได้ผลผลิตที่ดี มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าให้มากขึ้นโดยมีโรงสีชุมชนเป็นของกลุ่มตนเอง สมาชิกในกลุ่มก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีรายได้เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวนามีความมั่นคงในการดำรงชีพ

๔.๒ การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการบริโภคข้าวตามวัฒนธรรมข้าว

ประเทศไทยในปัจจุบันมีเกษตรกรเป็นผู้สูญเสียประมาณ ๕๕ ปีขึ้นไป โดยที่ลูกหลานและคนในครอบครัวส่วนใหญ่ไม่สนใจที่จะสืบทอดอาชีพเกษตรกรต่อและมีการประมาณการว่าเหลือลูกหลานที่จะสืบทอดอาชีพเกษตรกรรมเพียง ๑๐% ของจำนวนที่มีอยู่ทั่วประเทศ ซึ่งหากเป็นเช่นนี้ต่อไปประเทศไทยในอีกไม่กี่ปีข้างหน้าจะเกิดภาวะวิกฤติทางอาหารอย่างแน่นอน อาจจะขาดอาหารประเภทข้าวไว้ใช้บริโภค หลายท่านให้เหตุผลที่เกษตรกรไทยขาดผู้สืบทอด หรือเป็นแค่อาชีพทางเลือก หรือเต็มไปด้วยผู้สูงอายุนี้เพราะ

๑. อาชีพเกษตรกรมีรายได้ไม่แน่นอน ดังนั้น คนรุ่นใหม่จึงมองเป็นอาชีพทางเลือกมากกว่าอาชีพอื่นๆ แต่ก็มีบางส่วนในปัจจุบันนี้เข้าสู่อาชีพเกษตรกรรมมากขึ้น อาจจะเนื่องมาจากภาวะการเลิกจ้างงานในภาคอื่นๆ ที่ได้ผลกระทบจากเศรษฐกิจมากกว่าที่จะเลือกเป็นอาชีพหลักตั้งแต่วัยแรก

๒. อาชีพเกษตรกรโดยเฉพาะชาวนามักมีภาระหนี้สิน ซึ่งเกิดจากภาวะต้นทุนสูงขึ้น ราคาผลผลิตตกต่ำ รวมทั้งภัยธรรมชาติและน้ำท่วมก็ทำให้เกิดความเสียหายของผลผลิต ทำให้ไม่สามารถชำระหนี้สินที่เกิดขึ้นได้ จึงเป็นแรงผลักดันอีกอย่างที่ครอบครัวเกษตรกรไม่ยอมทำทนายเข้าสู่อุตสาหกรรม รวมทั้งในสายตาของคนรุ่นใหม่เองก็มองว่าเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงต่อภาระหนี้สินสูงและยากลำบาก

๓. สภาวะสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดปัญหาด้านการผลิตและเกิดโรคหรือแมลงต่างๆ ทำให้ผลผลิตน้อยลงไม่เพียงพอต่อการสร้างรายได้เพื่อการดำรงชีพ

๔. ไม่มีที่ทำกินของตนเอง ต้องเช่าที่ดินผู้อื่น

นอกจากสาเหตุที่กล่าวมาทั้งหมดแล้ว ยังมีเรื่องของทรัพยากรน้ำ เรื่องของการตลาดที่มักจะถูกพ่อค้าคนกลางกดราคาจนเกษตรกรได้รับประโยชน์ไม่คุ้มค่างับราคาและแรงงานที่เสียไปราคาพืชผลตกต่ำ รวมถึงทัศนคติที่ฝังรากลึกว่าอาชีพเกษตรกรโดยเฉพาะชาวนาเป็นอาชีพที่ไม่มีเกียรติ ไม่มีศักดิ์ศรี ไม่มีทางเลือก จึงทำให้เป็นอาชีพที่ถูกตีตราเหมือนเป็นอาชีพแห่งความล้มเหลวไม่มีอนาคต

จากสาเหตุดังกล่าวหลายท่านอาจจะกังวลว่า ต่อไปในอนาคตอาชีพการทำนาจะหมดไปจากประเทศไทยหรือไม่ จะไม่มีชาวนาในประเทศไทยอีกต่อไปแล้วหรือไม่มีข้าวไว้บริโภคแล้วหรือด้วยพระปรีชาขององค์พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระองค์ท่านทรงดำริให้มี

มูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ชาวนาไทย อนุรักษ์อาชีพการทำนาให้คงอยู่คู่ประเทศไทยตลอดไป

มูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ตระหนักถึงความสำคัญของข้าวไทยและอาชีพชาวนาไทยที่อยู่ในสถานะขาดเสถียรภาพด้านเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลให้อาชีพการทำนาไม่มั่นคง ลูกหลานชาวนามีแนวโน้มที่จะไปประกอบอาชีพอื่นแทนการทำนาตามรอยพ่อแม่ ทำให้ประเทศขาดโอกาสที่จะมีชาวนารุ่นใหม่มาพัฒนาการผลิตและการค้าข้าวให้ดีขึ้น โดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบันที่มีขีดการแข่งขันสูงมาก อันจะส่งผลให้ในอนาคตประเทศไทยจะไม่สามารถผลิตข้าวที่มีประสิทธิภาพสูงพอที่จะแข่งขันในการส่งออกได้ หากปล่อยให้เป็นเช่นนั้นต่อไปก็น่าเสียดายที่คนไทย โดยเฉพาะชาวนาไทยจะต้องสูญเสียความภาคภูมิใจในข้าวไทยที่มีมานาน

มูลนิธิข้าวไทยจึงได้ร่วมมือกันจัดค่ายข้าวขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อปลูกจิตสำนึกและบ่มเพาะแนวคิดให้เยาวชนลูกหลานชาวนาตระหนักถึงความสำคัญของข้าวต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย และต่อเศรษฐกิจของประเทศ สนับสนุนและส่งเสริมให้เยาวชนเรียนรู้เทคโนโลยีการผลิตและการจัดการที่ทันสมัย เพื่อที่จะช่วยสร้างภาพลักษณ์และปรับปรุงสถานการณ์ข้าวไทยและวิถีชีวิตของชาวนาในยุคใหม่ให้ดีขึ้น โดยกำหนดให้มีการคัดเลือกเยาวชนลูกหลานชาวนาจากทั่วประเทศที่กำลังศึกษาอยู่ให้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องข้าว ได้รับความรู้และประสบการณ์ในโรงงานวิจัยและพัฒนาข้าว รวมทั้งเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแปรรูป การพัฒนาผลิตภัณฑ์มูลค่าเพิ่ม ไปจนถึงการค้าข้าว อันจะเป็นผลให้เยาวชนสามารถเล็งเห็นถึงแนวทางในการพัฒนาทั้งข้าวไทยและอาชีพการทำนายุคใหม่ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น อันจะเป็นการเพิ่มความเชื่อมั่นในอนาคตของข้าวและชาวนาไทย โดยใช้ชื่อว่าโครงการอนุชนชาวนาไทย : ความอยู่รอดของข้าวไทย มีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เพื่อปลูกจิตสำนึกและบ่มเพาะแนวคิดแก่เยาวชนลูกหลานชาวนา ให้ตระหนักถึงความสำคัญของข้าวต่อวัฒนธรรมไทยและสังคมไทย และเศรษฐกิจของประเทศ

๒. เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เยาวชนเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีที่ทันสมัย อันจะเป็นการช่วยกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและเกิดชาวนารุ่นใหม่ที่มีศักยภาพสูง ทำให้เกิดภาพลักษณ์ของข้าวไทยและวิถีชีวิตชาวนาไทยยุคใหม่ที่ดีขึ้น

๓. เพื่อจรรโลงอาชีพชาวนาไทยให้ดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและยั่งยืน^{๑๓}

คุณสมบัติของผู้สมัคร

๑. เป็นลูกหลานชาวนา

๒. อายุระหว่าง ๑๕ - ๑๙ ปี

๓. กำลังศึกษาอยู่ระดับม. ๓ - ม.๕ ปวช. ปี ๑ - ๒ หรือ ปวส. ปี ๑

^{๑๓} สัมภาษณ์ ดร.ขวัญใจ โกเมศ, ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

กำหนดจัดค่ายข้าวจะกระทำในเดือนตุลาคมของแต่ละปี ผู้ผ่านการคัดเลือกจะได้เข้าร่วมกิจกรรม “ค่ายข้าว” โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น ค่ายข้าวจะจัดขึ้นใน ๔ ภาค คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ เป็นเวลา ๘ วัน

หลังผ่านการเข้าค่ายข้าวแล้ว เยาวชนผู้เข้าค่ายจะได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกของเครือข่ายอนุชนชาวนาไทยระดับชาติ ทำหน้าที่เป็น “ยุวทูตข้าว” ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เรื่องข้าวแก่เยาวชนและสาธารณชนไทยในเวทีต่างๆ ต่อไป

นอกจากโครงการเพื่อสืบสานอาชีพชาวนาต่อทายาทรุ่นต่อไปแล้ว ยังมีการประกวดนวัตกรรมข้าวไทยประจำปี ซึ่งมูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดดำเนินการมาตั้งแต่ปี ๒๕๕๐ เพื่อคัดเลือกรวมทั้งกระบวนการผลิตที่เป็นนวัตกรรมเกี่ยวข้องกับข้าวไทย ที่มีศักยภาพในการพัฒนาสู่เชิงพาณิชย์ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนานวัตกรรมข้าวไทย ซึ่งรวมทั้งผลิตภัณฑ์ และกระบวนการผลิต โดยการประกาศเกียรติคุณและมอบรางวัล

๒. เพื่อกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวและพัฒนาความเฝ้ารู้ด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมข้าวไทย

๓. เพื่อเป็นขวัญกำลังใจและยกย่องผู้ค้นคิดและผลักดันนวัตกรรมข้าวไทยจนบรรลุผล

ส่วนในเรื่องของลักษณะของผลงานที่จะส่งเข้าประกวดต้องมีลักษณะดังนี้ คือ

๑. ผลิตภัณฑ์ ที่เป็นนวัตกรรมสร้างมูลค่าเพิ่มจากส่วนต่างๆ ของข้าว (ข้าวเปลือก ข้าวกล้อง ข้าวสาร ปลายข้าว/ข้าวหัก แป้งข้าว แกลบ รำข้าว พางข้าว ฯลฯ) โดยมีข้าวเป็นส่วนประกอบสำคัญและเป็นการสร้างความรู้ใหม่หรือใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมาประยุกต์ให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่มีความเป็นไปได้สูงในเชิงพาณิชย์

๒. กระบวนการผลิต ที่เป็นนวัตกรรมเกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ข้าวไทย

และผลงานนั้นต้องไม่เคยได้รับรางวัลระดับชาติมาก่อนและอยู่ในเชิงพาณิชย์มาไม่เกิน ๒ ปี และมีเกณฑ์ในการตัดสิน คือ

๑. ความเป็นนวัตกรรมของผลงาน

๒. ความคิดสร้างสรรค์

๓. การสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ข้าวไทย

๔. ศักยภาพในการพัฒนาสู่เชิงพาณิชย์

๕. ผลประโยชน์ที่ได้รับทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

นอกจากมูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์มีโครงการที่จะช่วยเหลือร่วมในการอนุรักษ์อาชีพชาวนาตามพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัวบิดาแห่งนักอนุรักษ์ไทยแล้ว ยังมีอีกหนึ่งหน่วยงานที่มีโอกาสสืบสานต่ออาชีพชาวนาสู่ลูกหลาน คือ ธนาครเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ก็จัดให้มีโครงการ “ทายาทเกษตรกรมืออาชีพ” ซึ่งดำเนินการมาเป็นรุ่นที่ ๓ แล้ว และจัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการกลับมาสืบทอดอาชีพเกษตรกรรมของครอบครัว
๒. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการเรียนรู้เข้าใจและมีทัศนคติที่ดีต่อวิถีเกษตรกรรม
๓. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง รู้จักคิด วิเคราะห์ เชื่อมโยงอย่างเป็นระบบได้
๔. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการสามารถจัดทำแผนธุรกิจในการประกอบการเกษตร
๕. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการสามารถบูรณาการงานด้านการเกษตรร่วมกับองค์กรภาคีต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ในท้องถิ่นของตนเองได้

โครงการ “ทายาทเกษตรกร” นั้น เป็นโครงการที่ใช้ระยะเวลาในการบ่มเพาะ โดยเฉพาะในเรื่องของวิถีคิด เพราะเมื่อใดก็ตามที่เราปรับเปลี่ยนวิถีคิด ความเชื่อชนิดใหม่ก็จะเกิดขึ้น เมื่อนั้นชีวิตเราจะไม่เหมือนเดิม เพราะเมื่อมีทัศนคติที่แตกต่างไปจากปัจจุบันจะทำให้เราเปลี่ยนพฤติกรรมที่เคยทำมาทั้งหมดเปลี่ยนไป ผลของการเปลี่ยนพฤติกรรมทั้งหมดจะนำมาสู่ผลลัพธ์สุดท้ายก็คือการเป็น “เกษตรกรรุ่นใหม่ และเป็นความหวังของอนาคต มีเกียรติและศักดิ์ศรีอย่างแท้จริง” เมื่อได้รับการคัดเลือกเข้ามาเป็นทายาทเกษตรกรมืออาชีพแล้ว ทายาทจะต้องเข้ารับการปฐมนิเทศเพื่อทำความเข้าใจกับโครงการ ปรับทัศนคติต่ออาชีพเกษตรกรรม เรียนรู้กระบวนการในการทำการเกษตร ออกแบบแผนชีวิต การเรียนรู้และแผนธุรกิจของตนเอง รู้จักเพื่อนใหม่ทั้งเพื่อนรุ่นเดียวกัน เพื่อนรุ่นพี่และพี่เลี้ยง ที่จะช่วยกันเสริมสร้างสนับสนุนทายาทให้ดำเนินกิจกรรมการเกษตรได้อย่างมั่นใจ

มีเพียงบางคนเท่านั้นที่จะได้รับแรงต้านทานจากพ่อแม่ ที่ต้องการให้ลูกทำงานอื่นเพราะไม่อยากให้ลูกเหน็ดเหนื่อยเหมือนตนเอง ทายาทฯ บางคนต้องการปรับเปลี่ยนวิถีการเดิมที่พ่อแม่เคยทำ แต่ไม่ได้รับการสนับสนุน แต่ทายาทฯ ก็ยังไม่ย่อท้อที่จะมุ่งมั่นไปในแนวทาง ด้วยความภาคภูมิใจและมีความสุขในวิถีชีวิตเกษตรกร พร้อมทั้งจะพัฒนาให้ดีขึ้นต่อไป

เราได้เห็นแล้วว่า ภาคการเกษตรของไทยอยู่ในภาวะหมิ่นเหม่และเสี่ยงต่อการที่จะขาดผู้สานต่องานด้านการเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก แม้จะมีผู้ที่เริ่มกลับเข้ามาบ้างก็ตาม แต่หลายคนก็ยังหวั่นได้ไม่เข้มแข็ง หรือไม่สามารถประกอบเป็นอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ ทั้งนี้ เนื่องจากยังขาดการจัดการองค์ความรู้และการปฏิบัติที่เป็นระบบ รวมไปถึงการเข้าถึงแหล่งเงินทุน การสร้างนวัตกรรม และเครือข่ายต่างๆ ดังนั้น “โครงการทายาทเกษตรกรมืออาชีพ” จึงเข้ามารับหน้าที่สร้างความเข้มแข็งในทุกมิติให้กับเกษตรกรรุ่นใหม่ อาชีพเกษตรสำหรับคนรุ่นใหม่เป็นสิ่งที่ยาก ด้านแรก

คือต้องทำความเข้าใจกับคนที่บ้านก่อน เพราะพ่อแม่ทุกคนอยากให้ลูกสบายจึงส่งเรียนปริญญาตรี ปริญญาโทเพื่อเป็นเจ้าคน แต่เมื่อเลือกที่จะลงมือทำอาชีพเกษตรหลายๆ คนจึงต้องฝ่าฟันกับวิถีคิดของคนรุ่นหลังที่มักมองงานเกษตรเป็นเรื่องของความลำบากและไม่รุ่งเรืองเหมือนอาชีพอื่นๆ^{๑๔}

ผลจากการเข้าโครงการเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ทายาทเกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องทัศนคติต่ออาชีพชาวนา ดังนี้

๑. เกียรติศักดิ์ศรีมีอยู่ในทุกอาชีพ ต้องเห็นค่าในตัวเองเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยความตั้งใจและสมำเสมอของความเป็นคนไทยให้คงอยู่

๒. ไม่ต้องพึ่งพาใครเป็นนายตัวเอง ทำกิจการของตัวเอง เลี้ยงตัวเองได้ มีอิสระ

๓. เป็นผู้ผลิตอาหารเพื่อคนทั้งโลก ทำให้ประเทศไทยเดินทางต่อไปได้ด้วยการเป็นผู้ผลิตที่สำคัญของประเทศและของโลก ผลิตอาหารปลอดภัยให้กับผู้บริโภค

๔. สามารถหารายได้สร้างตัวเอง มีอยู่มีกินมีใช้ด้วยตัวเอง

๕. ทำให้มีความสุข เป็นอาชีพเปรียบเหมือนปิดทองหลังพระ มีความสุข ได้กลับมาอยู่กับครอบครัว มีความอบอุ่น

๖. มีสุขภาพดี สร้างอากาศบริสุทธิ์ ได้อาหารปลอดภัย ไม่ต้องรับสารเคมีจากการผลิตเพราะทำเกษตรอินทรีย์ มีร่างกายแข็งแรง เพราะได้ลงมือปฏิบัติได้ออกกำลังกาย

๗. การเข้าโครงการทายาทเกษตรกรมีอาชีพ นอกจากได้ความรู้ยังได้รู้จักเพื่อนๆ อาชีพเดียวกัน ได้เวลาเปลี่ยนความรู้ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้มีกำลังใจเข้มแข็ง มั่นใจในการประกอบอาชีพต่อไป

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน เราจะเห็นได้ว่า หากคนรุ่นใหม่ที่จะเข้าสู่ภาคการเกษตรลงแรงกายแรงใจอย่างจริงจัง ก็มีโอกาสที่จะเติบโตได้อย่างสง่างามในอาชีพของตนเอง ถึงแม้จะมีแรงต้านทานจากเกษตรกรรุ่นพ่อแม่ที่ส่วนใหญ่ไม่ต้องการให้ลูกมาทำอาชีพการเกษตร เพราะต้องการให้ลูกสุขสบาย โดยให้เหตุผลว่า

“เป็นเกษตรกรเมืองไทยลำบากและรวยยาก ถ้าใจไม่รักพอ น้อยคนที่จะมีความสุขและประสบความสำเร็จ”

“เกษตรกรจริงๆ เหนื่อย ถ้าใช้เทคโนโลยีต้องมีทุนมากพอ”

“เกษตรกร ฟังดูเป็นอาชีพที่ง่าย ๆ รักธรรมชาติ ปลูกต้นไม้ใบหญ้า แต่จริงๆ แล้วมีปัจจัยหลายอย่างในการที่จะประสบความสำเร็จ”

“เกษตรกรมีความเสี่ยงหลายอย่างนะ น้ำท่วม ฝนแล้ง แมลงลง โรคระบาด”

“ปลูกแล้วก็ต้องหาตลาดขายอีก โดยกดราคา ได้ไม่คุ้ม”

“พื้นดินใช้ไปนานๆ สารอาหารในดินแทบไม่มี ต้องใส่ปุ๋ย ทำให้สุขภาพแย่ ราคาแพง”

^{๑๔} สัมภาษณ์ นายไพโรจน์ ตันติกุล, ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

“เกษตรกรพอเพียงก็ต้องใช้เวลานาน ไม่ใช่ทำแล้วจะรวยขึ้นมาโดยเร็ววัน”

“อาชีพนี้ต้องพึ่งพาคนอื่นหลายอย่าง ดินฟ้าอากาศ พ่อค้าขายปัจจัยการผลิต การตลาดก็ต้องพึ่งพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ”

“เด็กจบใหม่ก็คนที่จะทนตากแดดหน้าดำทำเกษตร เดินหน้าออกไปกินข้าวนอกออฟฟิศยังบ่นว่าร้อน”

“เป็นอาชีพที่ต้องเอาหลังสู้ฟ้า เอาหน้าสู้ดิน ชีวิตมีแต่หนี้สิน”

พ่อแม่ที่เป็นเกษตรกรส่วนใหญ่จึงพยายามหาเงินทุกวิถีทางที่จะส่งลูกให้มีการศึกษาสูงๆ เมื่อจบการศึกษาแล้ว จะได้ทำงานรับราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือบริษัทใหญ่ๆ เพื่อมิให้ลำบากเหมือนพ่อแม่^{๑๕}

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของการจัดการวัฒนธรรมข้าวในชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ก็จะมีลักษณะดังนี้

๑. ในการจัดการด้านอาชีพการทำงาน

- ชาวนาจะทำเท่าที่ร่างกายจะทำไหว เพื่อเก็บไว้บริโภคในครอบครัวประมาณไม่เกิน ๕ ไร่ ที่นาที่เหลืออาจจ้างคนอื่นทำ หรือให้ผู้อื่นเช่าทำนา จะเริ่มเข้าสู่ระบบธนาคารข้าวเพื่อกู้เมล็ดพันธุ์ กู้ปุ๋ยมาใช้ในการทำนา

- ชาวนากลุ่มก็เข้าอบรมในระบบโรงเรียนชาวนา เพื่อศึกษาดูทฤษฎีใหม่ๆ นำกลับมาใช้บ้างไม่ใช้บ้าง เพราะยังไม่ค่อยยอมรับในแนวใหม่

- ชาวนาบางกลุ่มก็ศึกษาทำเป็นการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ เพื่อลดต้นทุนการผลิต และรักษาสุขภาพ

- ส่วนใหญ่จะใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยตั้งแต่เริ่มแรก คือ ใช้รถแทรกเตอร์ไถนา จนกระทั่งใช้รถเกี่ยวข้าว เนื่องจากแรงงานไม่มี ลูกหลานไม่อยู่ ตนเองทำไม่ไหว

- บางกลุ่มยังใช้การทำงานแบบดั้งเดิมเพราะทำพอกิน อาจไปใช้บริการธนาคารโค - กระบือ เพราะไม่มีควายที่จะใช้ไถนาของตนเอง

- เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วก็ส่งเข้าโรงสีข้าวชุมชน เพื่อทำการสีข้าวมาเป็นข้าวสารไว้บริโภค ซึ่งบางครั้งก็จะเสียค่าบริการเป็นแกลบ รำข้าว หรือเสียเป็นจำนวนเงิน แล้วแต่จะตกลงกัน

๒. การจัดการวัฒนธรรมในเรื่องพิธีกรรมต่างๆ นั้น อาจแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ไม่มีทำแล้ว กับกลุ่มที่ยังพอทำบ้างแต่เป็นบางอย่าง ดังนี้

- กลุ่มที่ยังมีทำอยู่แต่ลดน้อยลง เช่น ก่อนเริ่มการปลูกข้าว จะนำพวงมาลัยไปวางไว้ที่มูนา ๔ ทิศ เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ตนเอง จะได้ข้าวอุดมสมบูรณ์ เมื่อข้าวออกรวงยังมีการไหว้แม่โพสพ แต่เพียงแค่จุดธูปไหว้และนึกถึงแม่โพสพเท่านั้น การบวงสรวงเต็มพิธีไม่เคยทำ เพราะไม่มีใครช่วยหา

^{๑๕} สัมภาษณ์ นางวรรณ บานไม่รู้โรย, ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

อุปกรณ์ต่างๆ ให้ มีพิธีหามางแมวแต่จะมาร่วมกันทั้งหมู่บ้าน และใช้รูปปั้นแมวแทนแมวจริงๆ บางครั้งก็ได้ผลทำแล้วฝนก็ตก นอกนั้นพิธีอื่นๆ ก็ไม่มีทำเนื่องจากฐานะปู่ย่าตายายไม่ค่อยได้บอกไว้ ทำเท่าที่จำได้และหาอุปกรณ์ได้ แต่ความเคารพในผืนดินก็ยังคงมีอยู่ นี่ก็ถึงบุญคุณของแผ่นดินที่มีให้เราทำกิน จึงทำพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลจะได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ^{๑๖}

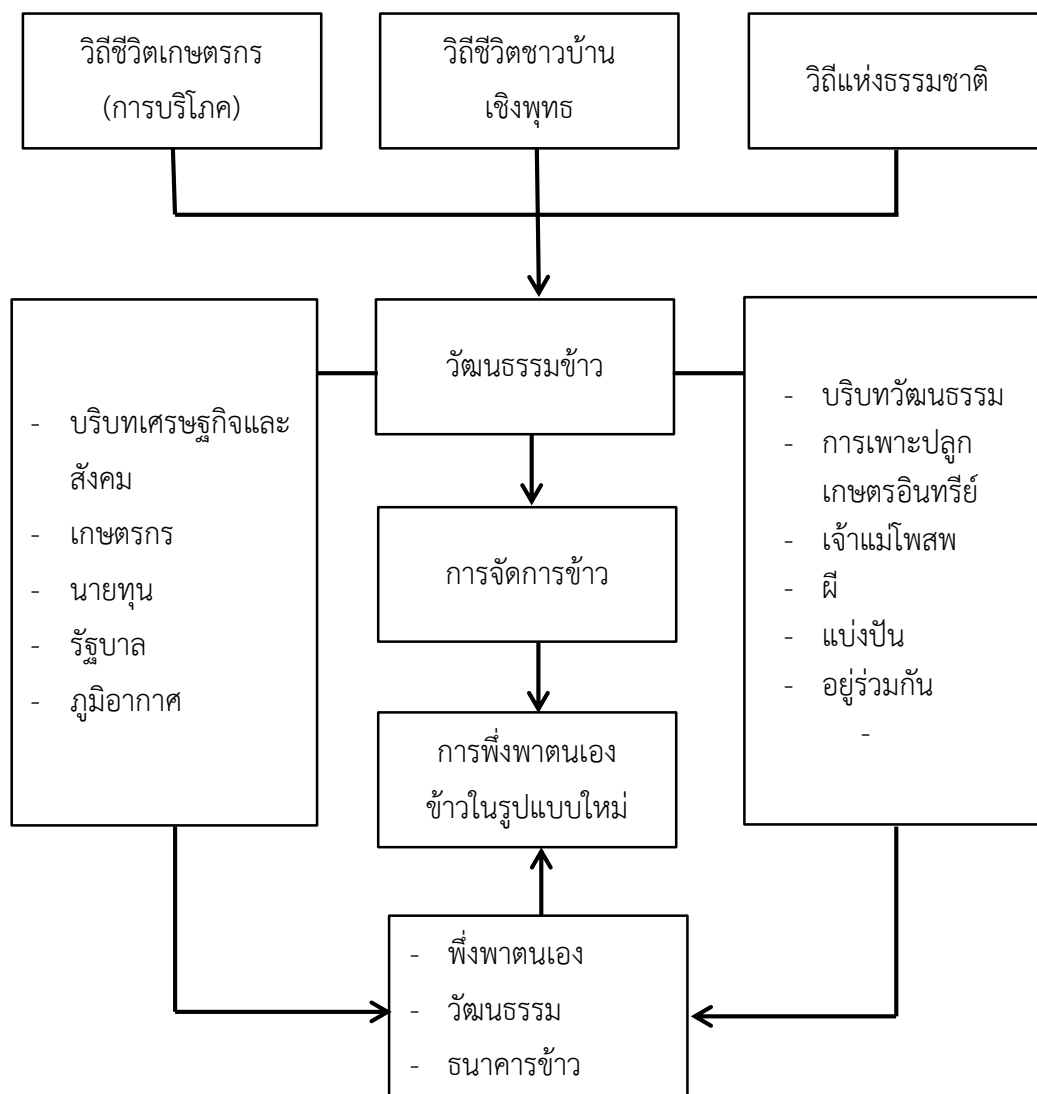
- กลุ่มที่ไม่มีการทำนาไม่มีพิธีกรรมใดๆ เลย ไม่ค่อยเห็นความสำคัญเพราะทุกขั้นตอนใช้แต่เทคโนโลยีเริ่มตั้งแต่ใช้รถแทรกเตอร์ไถนา จนถึงเกี่ยวข้าวก็จะใช้รถเกี่ยวข้าว ไม่มีการลงแขกเกี่ยวข้าวเหมือนเมื่อก่อนเพราะการใช้รถเกี่ยวข้าวจะต้องรอเวลาแต่ละบ้าน คือ บ้านเราจ้าง ๒ วัน เจ้าของรถต้องรีบทำเพื่อจะได้ไปทำให้บ้านอื่น เป็นการทำให้อาชีพของเจ้าของรถ จึงไม่มีการรวมตัวกันเพื่อเกี่ยวข้าว ในเรื่องการแห่นางแมวขอฝนถือเป็นเรื่องไร้สาระไม่ได้ผลอะไรนอกจากด้านจิตใจ ขอฝนหลวงได้ผลแน่นอนกว่า แต่ถึงแม้ว่าจะไม่มีการทำพิธีใดๆ จนกลุ่มนี้บอกว่าการทำนาเกษตรอินทรีย์ไม่ใช่บุญจากสารเคมี ไม่ทำลายดินก็ถือว่าเป็นการเคารพและนึกถึงบุญคุณของแผ่นดิน^{๑๗}

จะเห็นว่าท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม ก็มีองค์กรชุมชนหลายอย่างกำเนิดขึ้นมา เพื่อให้ความช่วยเหลือชาวนาให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อช่วยกันจรรโลงอาชีพชาวนาให้คงอยู่คู่ประเทศไทยตราบนานเท่านาน

^{๑๖} สัมภาษณ์ นางแฉล้ม สุขสมภักดิ์, ๘ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

^{๑๗} สัมภาษณ์ นางบุปผา นาทนารี, ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

จากข้อมูลที่กำลังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยของนำเสนอ Model ซึ่งเป็นองค์ความรู้ใหม่ ดังนี้

๑. การทำเกษตรกรรมดั้งเดิมทำแบบสืบสานมาจากรุ่นบิดามารดา ทำเพียงเพื่อบริโภคในครัวเรือน ใช้อุปกรณ์การทำนาแบบเก่าใช้ควายไถนา ไม่ใส่ปุ๋ยและสารเคมี อาศัยเพียงน้ำฝนตามธรรมชาติ มีการเช่นไหว้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เช่น แม่โพสพ ทำพิธีขวัญข้าว ฯลฯ เป็นการทำให้แบ่งปันกัน ช่วยเหลือกัน ไม่มีการซื้อขาย ทำด้วยความสุข แต่ได้ผลผลิตน้อย

๒. ต่อมาวัฒนธรรมข้าวแบบสมัยใหม่เข้ามา เป็นการทำเกษตรกรรมเพื่อมุ่งผลผลิต เพื่อขายเป็นส่วนใหญ่ จะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นระบบที่ทำเพื่อระบบนายทุน มีการพัฒนาใช้เครื่องมือที่ทันสมัยเข้ามาช่วย เพื่อให้ได้ผลผลิตสูง ใช้ปุ๋ยสารเคมีมาก ซึ่งเป็นอันตรายต่อมนุษย์และพื้นดิน มีองค์กรภาครัฐบาลเข้ามาเกี่ยวข้องให้ความช่วยเหลือ ต้องรับแรงในการทำเกษตรกรรมเพื่อให้

ได้ผลผลิตสูงๆ ชาวนามักไม่มีความสุขแต่จะพบกับความเครียด ความกังวล เพราะต้องทำให้ได้ปริมาณมากที่สุด

๓. เมื่อนำเอาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ ร่วมกับวิถีชีวิตระบบใหม่ จะเกิดเป็นวิถีชีวิตในรูปแบบใหม่ จะมีการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรในกลุ่มชุมชนขึ้น มีการทำธนาคารข้าว โรงเรียนชาวนา เกษตรอินทรีย์เข้ามา ทำให้เกษตรกรปลูกข้าวอย่างมีความสุข มีความมั่นใจในผลผลิต และมีความปลอดภัยในชีวิต ขายผลผลิตได้ดี ถือเป็นการปลูกข้าวเพื่อชีวิต

สรุปความว่า ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมข้าวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในด้านการผลิตและการบริโภค

สังคมไทยตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวในอดีต การกำหนดโครงสร้างและหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองต้องอาศัยเรื่องราวข้าวและนามาเป็นเกณฑ์ ปัจจุบันแม้ว่าลักษณะดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วแต่ข้าวก็ยังคงมีความสำคัญ ในทางการเมืองการปกครองจะเห็นได้ว่า ข้าวได้กลายเป็นพืชเงื่อนไขทางการเมืองที่เป็นดัชนีวัดความมั่นคงของรัฐบาลได้เป็นอย่างดี

๑. ความสำคัญของข้าวในด้านการผลิตทางเศรษฐกิจและสังคม

ข้าวเป็นรายได้ที่สำคัญของประเทศมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงเป็นสินค้าทางเกษตรที่ทำรายได้เป็นอย่างมากให้แก่ประเทศชาติมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าในบางปีรายได้จากการส่งออกข้าวไปต่างประเทศจะน้อยกว่าพืชอื่นก็ตาม ในปัจจุบันมีการแข่งขันกันในตลาดค้าข้าวของประเทศต่างๆ สูงขึ้น ทำให้ตลาดข้าวของไทยเริ่มมีปัญหา บางประเทศที่เคยซื้อข้าวจากไทยก็สามารถส่งข้าวออกสู่ตลาดแข่งกับเราได้ เช่น อินโดนีเซีย หรืออย่างสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นประเทศคู่แข่งที่สำคัญของไทยในการผลิตและค้าข้าว เพราะถึงแม้จะผลิตข้าวได้มากแต่ก็มีการบริโภคในประเทศน้อย จึงสามารถที่จะส่งออกตลาดต่างประเทศแข่งกับคนไทยได้ หรือญี่ปุ่นผลิตข้าวได้มากเกินความต้องการ แต่ก็ไม่ได้ส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศแข่งขันกับไทย เกือบไว้และจะนำออกช่วยเหลือประเทศต่างๆ ในยามที่ประสบทุกข์ภัย นั้นทำให้ตลาดข้าวของไทยลดลงเช่นกัน

ปัญหาการค้าข้าวของไทย จึงเป็นปัญหาของรัฐบาลเสมอมา อย่างไรก็ตามข้าวไทยมีคุณภาพดีมีชื่อเสียงมานาน ทำให้ปัญหาการตลาดยังพอมองหาทางแก้ไขได้ วิธีหนึ่งที่จะช่วยได้ คือ ลดพื้นที่การปลูกข้าวให้น้อยลง แต่เพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ให้มากขึ้น ซึ่งสามารถทำได้โดยวิชาการและเทคโนโลยีที่ทันสมัยต่างๆ

- ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ก่อนหน้าคริสต์ทศวรรษ ๑๙๖๐ การผลิตข้าวในประเทศไทยประกอบด้วยข้าวจำนวนมาก แต่ทำนาในพื้นที่ขนาดเล็ก ผลิตข้าวในปริมาณที่พอเพียงสำหรับตัวเองเท่านั้น (การเกษตรเพื่อยังชีพ) สามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นศูนย์กลางการผลิตข้าวในเวลานั้น ชาวนาส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง การผลิตข้าวโดยปกติจะทำเท่าที่ชาวบ้านต้องการบริโภคเพื่อมีชีวิตอยู่เท่านั้น

- หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อยุโรปเริ่มที่จะรวมตัวกันในหลายประเด็น รวมทั้งนโยบายการเกษตร ประเทศไทยจึงเริ่มที่จะเปลี่ยนนโยบายให้ชาวนาทำงานร่วมกับพ่อค้ามากขึ้น มีการเพิ่มผลผลิตมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงมาสู่มิติเศรษฐกิจ แต่กลับทำให้ชีวิตของชาวนายากลำบากมากกว่าในอดีต จากที่เคยมีข้าวมีปลากิน มาเป็นซื้อข้าวซื้อปลากิน หนี้สินเพิ่มพูน ที่ดินของชาวนาเริ่มหลุดมือไปเป็นของนายทุนและองค์กรให้กู้สินเชื่อกันหลายมากขึ้น ศักดิ์ศรีของชาวนา ซึ่งเป็นผู้ผลิตอาหารของสังคมเริ่มไม่มั่นคง ชาวนาส่วนใหญ่ไม่ยอมให้ลูกหลานตนเองมีอาชีพเป็นชาวนา ชาวนาเป็นผู้ผลิตข้าว แต่กลไกการตลาดเป็นของพ่อค้าคนกลาง ชาวนาไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริงจากราคา ช่วงราคาสูงขึ้นข้าวในยุ้งฉางอาจหมดไปแล้วเพราะปัญหาหนี้สินครัวเรือน เมื่อราคาสูงขึ้นก็ไม่มีข้าวขายแล้ว เมื่อข้าวเปลือกและข้าวสารมีราคาสูงขึ้น ชาวนาขายข้าวเปลือกสำรอง (ข้าวสำหรับกิน + เมล็ดพันธุ์) ซึ่งเป็นการขายข้าวเปลือกได้ราคาสูงเพียงเล็กน้อย แต่ต้องเผชิญสิ่งต่อไปนี่ คือ ต้องซื้อข้าวคุณภาพต่ำมากิน ข้าวสารแพงขึ้น ต้องใช้เงินซื้อกินมากขึ้น โรงสีได้ประโยชน์จากการขายข้าวสาร ข้าวสารคุณภาพต่ำ ถูกกดราคา ไม่มีเมล็ดพันธุ์ ราคาเมล็ดพันธุ์แพง มีความเสี่ยงที่จะล้มเหลวในการลงทุนทำนา (รอบใหม่) มากขึ้น ชาวนาลงทุนทุ่มเท แต่ปุ๋ยยาราคาสูง ซึ่งจะทำให้ขาดทุนและสูญเสียที่ดินทำกิน

กลุ่มนายทุนจะเข้ามามีบทบาทในการลงทุนทำนามากขึ้น เช่น เกิดพันธะสัญญาปลูกข้าวของชาวนากับบริษัท พันธะสัญญากลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์กับบริษัท และกลุ่มทุนในท้องถิ่นกับการลงทุนทำนา ความสำคัญของการแก้ปัญหาชาวนาทั้งระบบให้ยั่งยืน ให้เป็นไปในทางที่พัฒนากลไกการตลาด การผลิต และคุณภาพชีวิตของชาวนาในทิศทางที่เสริมศักยภาพและบทบาทของเกษตรกร

เมื่อพูดถึงข้าวต้องนึกถึงบุญคุณของชาวนา ซึ่งกว่าชาวนาจะปลูก เกี่ยว จนได้เข้าโรงสี ชาวนาลำบากมาก ในการเลือกตั้งแต่ละครั้งนักการเมืองมักมีนโยบายจะทำให้ชาวไร่ชาวนา มีราคาข้าวสูงขึ้น มีความเป็นอยู่ดีขึ้น และรัฐก็จะประกันราคาข้าว ซึ่งในการกำหนดราคาข้าว นั้น ทำไมชาวนาจึงไม่มีสิทธิในการกำหนดได้เอง ทั้งที่เป็นผู้ผลิต เป็นเจ้าของข้าว แต่ไม่ได้จัดการผลผลิตโดยตนเอง การจัดการตลาดต้องมีคนกลาง มีปัจจัยอยู่ที่พ่อค้า ราชการ และนักการเมือง เป็นหลัก แต่ชาวนาต้องวนเวียนอยู่ใน ๖ วงจร คือ น้ำท่วม ฝนแล้ง โรคแมลง ดินเสื่อม เลห์เหลี่ยมพ่อค้า ราคาตก ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยที่เกษตรกรไม่รู้ต้นทุนการผลิตของตนเอง ไม่รู้แต่ ๓ องค์กรู้ ชาวนารู้แต่ว่าขายข้าวเร็ว ขายข้าวเจ้า เหลือเท่านั้น เกษตรกรขาดความมั่นใจในชีวิต ต้องชำระหนี้สินกับสิ่งที่บริโภคส่งลูกเรียน ต้องขายข้าวให้ทันกับการใช้จ่าย วิธีแก้ คือ

๑. ต้องทำให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการกำหนดกลไกทั้งด้านการกำหนดราคา การรับจำนำ หรือกลไกการจัดการอื่นๆ

๒. ต้องส่งเสริมให้เกษตรกรลดต้นทุนการผลิต และสร้างทางเลือกในการเพิ่มมูลค่าผลผลิตให้มากขึ้น

ดังนั้น เกษตรกรต้องคิดแบบพึ่งตนเอง อย่างคิดพึ่งรัฐ ข้าวกลายเป็นการเมืองประกันราคา ที่เกินความจริง ชาวนาต้องรู้จักการผลิตเกษตรเชิงเดี่ยว ใช้การไม่ได้แล้ว ต้องมีการทำข้าวที่มีอายุ ต่างกันจึงจะกระจายแรงงานได้ สินค้าก็ต้องทะลักสู่ตลาดพร้อมกัน ไม่ต้องจ้างคนอื่น ไม่มีใครบังคับ ให้ขายข้าวเอาเงินไปใช้หนี้

สถานการณ์เรื่องข้าวในประเทศไทยกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่มีความ ซับซ้อนมากขึ้น การส่งเสริมการปลูกข้าวเชิงพาณิชย์ต้องเผชิญกับการแข่งขันที่เพิ่มสูงขึ้น กลไก การตลาดและการค้าที่ไม่เป็นธรรมซึ่งยังคงเป็นปัญหาที่ไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง ชาวนาต้องพบ กับปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ความผันผวนของราคา การโก่งต่า และ การกำหนดเกรดข้าวของ ชาวนา ขณะที่ผลประโยชน์จากโครงการรับจำนำข้าวของรัฐบาลหลายยุคหลายสมัย ทั้งยังเปิดช่องให้ ทุจริตโกงกินอย่างมโหฬาร นโยบายข้าวของรัฐบาลจึงมีนัยยะที่เป็นประเด็นทางการเมือง ยิ่งไปกว่า นั้นภายใต้กรอบความตกลงอาเซียนรัฐบาลไทยกำลังผลักดันให้เกิดความร่วมมือทางการค้าข้าว ระหว่างประเทศในภูมิภาค ตลอดจนการเปิดเสรีการค้าข้าว ธุรกิจการค้าข้าวในภูมิภาคจะถูกควบคุม โดยกลุ่มนายทุน ทำให้ชาวนาได้รับแรงกดดันด้านราคา และความไม่เป็นธรรมจากกลไกการค้าข้าว มากยิ่งขึ้น

ในภาคการผลิต วิธีการผลิตของชาวนาเปลี่ยนไปสู่การพึ่งพาเทคโนโลยีนำเข้าจาก ภายนอกมากขึ้น ทั้งเครื่องจักร พลังงาน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี สารเคมี ส่งผลให้ชาวนาสู้ภัยแล้งอำนาจ การควบคุมปัจจัยการผลิต การทำนาตั้งแต่การเตรียมดินจนกระทั่งเก็บเกี่ยวต้องพึ่งพาเทคโนโลยี ล้วนๆ ต้องเผชิญกับปัญหามากมายไม่ว่าจะเป็นปัญหานี้สินที่เพิ่มมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ราคา ผลิตที่ไม่เป็นธรรม การขาดอำนาจต่อรอง ขาดการรวมกลุ่ม

๒. ข้าวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านการบริโภค

ข้าวมีความสำคัญแก่ชีวิตความเป็นอยู่ของไทย ราคาข้าวที่สูงเกินไปหรือต่ำเกินไป อาจมี ปัญหาในด้านการบริโภคของประชาชน ถ้าไม่มีการแก้ไขก็อาจกลายเป็นปัญหาทางการเมืองที่มีผลต่อ เสถียรภาพของรัฐบาลได้ ในฤดูกาลหาเสียงเพื่อสมัครรับเลือกตั้งนักการเมืองจึงมักจะใช้ประเด็นเรื่อง ข้าว และปัญหาที่เกี่ยวกับชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมาเป็นเครื่องมือหลักในการหาเสียง

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่องข้าวถูกนำมาเป็นนโยบายหาเสียงในชื่อ โครงการรับจำนำข้าว ของรัฐบาลเป็นการดำเนินนโยบายทั้งส่วนของการผลิตและราคาข้าว ที่มีลักษณะเป็นเหมือนตัวแทน ผลประโยชน์ ปัญหาการเมืองเรื่องข้าวยังคงมีการการถกเถียงโต้แย้งและเคลื่อนไหวทางการเมือง ทาง ฝ่ายรัฐบาลมั่นใจว่าการจำนำข้าวในราคาที่สูงกว่าราคาตลาดจะเป็นผลดีต่อชาวนาโดยตรง แต่อีก หลายฝ่ายทั้งนักวิชาการนักธุรกิจ กระทรวงการคลังและที่ปรึกษาของรัฐบาลเองก็แสดงความห่วงใยไม่ เห็นด้วยกับนโยบายนี้เพราะเชื่อว่าจะส่งผลกระทบต่อการคลังของประเทศ และยังไม่ได้ แก้ปัญหาเรื่องข้าวและชาวนาในระยะยาว ปัญหาเรื่องราคาข้าวจึงนับเป็นปัญหาเศรษฐกิจ การเมือง

ในด้านการบริโภคของประชาชน ที่ต้องแก้ไขทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เพื่อผลประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคตระยะยาว ให้ชาวนาพ้นจากการถูกเอาเปรียบ สามารถลุกขึ้นมาเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นและนโยบายเรื่องข้าวที่เป็นผลผลิตของตนเอง เพื่อใช้ในการบริโภคเลี้ยงดูคนไทยและชาวโลกได้อย่างภาคภูมิใจ

๔.๓ สรุป

ในการบูรณาการหลักพุทธธรรมในกระบวนการผลิตและกระบวนการบริโภคข้าวนั้น เนื่องจากในปัจจุบันวัฒนธรรมข้าวมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างรวดเร็วตามการเปลี่ยนแปลงของระบบโลกาภิวัตน์ ทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมแบบก้ำกึ่งระหว่างวัฒนธรรมข้าวแบบพื้นบ้านกับวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ ซึ่งมุ่งเน้นไปในการผลิตข้าวให้เป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชาวนา โดยมีการส่งเสริมในทุกรูปแบบ มีการจัดตั้งหน่วยงานภาครัฐเข้ามาดูแลในเรื่องการหาพันธุ์ข้าวที่ดีมีคุณภาพให้ ปล่อยเงินอุดหนุนเบี้ยต่ำให้แก่ชาวนาด้วยความคาดหวังว่าจะทำให้ชาวนามีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งจะทำได้ผลผลิตมากขึ้น มีรายได้เพิ่มขึ้น องค์กรภาครัฐจะเข้ามาให้ความช่วยเหลือในรูปแบบการจัดตั้งธนาคารข้าว ตั้งโรงเรียนชาวนาเพื่อให้ลูกหลานชาวนาได้เข้ามาศึกษาหาความรู้ในการที่จะสืบหาทายาทชาวนาต่อไป ช่วยเหลือในการจัดตั้งโรงสีชุมชนเพื่อให้ชาวนาได้มีโอกาสใช้บริการในการสีข้าวให้ได้ประโยชน์สูงสุด ในการแปรรูปข้าวเป็นชนิดต่างๆ เป็นข้าวกล้อง ข้าวหอมมือ ฯลฯ เพื่อขายได้ราคาสูง และเพื่อไว้บริโภคในส่วนที่มีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ นอกนี้ยังมีการผลิตข้าวในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ลดสารเคมี เพื่อสุขภาพที่ดีของชาวนาในการผลิตข้าว

การบูรณาการหลักธรรมจะมุ่งเน้นในเรื่องของการจัดตั้งเป็นธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือ โรงเรียนชาวนา โรงสีข้าวชุมชน และการทำเกษตรอินทรีย์ โดยการบูรณาการหลักธรรมดังกล่าว เช่น หลักธรรมเรื่องสังคหวัตถุในเรื่องการให้ทานเปรียบกับการจัดตั้งธนาคารข้าว เป็นการแบ่งปันกันในเรื่องของการพันธุ์ข้าวที่ดีแก่ชาวนา ช่วยเหลือในด้านเงินทองซื้อปุ๋ยซื้ออุปกรณ์ในการทำนาเพิ่มเติม หลักธรรมเรื่องสันตฎฐี เปรียบได้กับธนาคารโค-กระบือ เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับเกษตรกรที่เป็นชาวนา ซึ่งส่วนมากยากจนไม่มีวัวควายเป็นของตนเองก็สามารถมาขอยืมจากธนาคารโค-กระบือได้ หลักธรรมในข้ออิทธิบาท ๔ บูรณาการเป็นโรงเรียนชาวนา คือ ให้พอใจในสิ่งที่ตนรัก สู้งาน สรรหาสิ่งใหม่ๆ เข้ามาในอาชีพ คิดหาวิธีปรับปรุงในการทำนาให้ได้ผลผลิตที่ดีขึ้น หาวิธีการและแนะนำอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่นกระทำตามด้วย หลักธรรมในข้อขรรจาสาส ๔ เปรียบได้กับโรงสีข้าวชุมชน ให้ชาวนามีความเชื่อแผ่แบ่งปันไม่คับแคบ เมื่อตนมีโรงสีข้าวชุมชนก็แบ่งปันให้เพื่อนบ้านมาใช้ด้วยโดยไม่เห็นแก่ตัว และสุดท้ายหลักธรรมในเรื่องทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์เข้าได้กับการทำเกษตรอินทรีย์ คือ เป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหาร พยายามให้ได้ผลผลิตสูงสุด แต่ภายใต้การดูแลเรื่องสุขภาพในการผลิตของชาวนา คือ ลดการใช้สารเคมี เพื่อสุขภาพที่ดีของชาวนาตลอดไปนั่นเอง